

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Magyar Balázs Dávid*
Debrecen

Jean Calvin contre Anabaptistes** Az újrakeresztelkedők tanításainak cáfolata a reformátor 1534–1536. közötti műveiben, különös tekintettel a politikai teológia kérdéseire

Jean Calvin contre les Anabaptistes.

A Refutation of the Catabaptists' False Doctrines in the Reformer's Works from 1534 to 1536, with Special Emphasis on the Issues of Political Theology. Abstract

Anabaptistae. In the early period of the Reformation, this multifaceted radical movement divided the protestantism into two theological camps. To magisterial reformers (Zwingly, Luther, Calvin), the task of the reformation was not only to remove impurities but to maintain continuity. Anabaptist reformers, on the other hand, saw the task of the reformation as a necessity for a new church modelled not on Catholicism before Boniface (as Luther considered) but on the church before Constantine, or even on the New Testament.

But who were these Anabaptists or, as John Calvin used to say, “Catabaptists”, “fanatics”, and “radicals”? On the basis of Calvin’s works, this term is a stretch garment, which covers a multitude of movements with no evident connections to the teachings of Calvin or Luther. But in the strict sense, Calvin labelled as „Catabaptists” the fanatic followers of the false doctrines of the *Confessio Schlattensis* (1527), namely the “Evangelical Anabaptists”, led by Michael Sattler. This profession of faith contains seven articles concerning Christian baptism, church discipline, the Lord’s Supper, separation from the world, the office of the pastor, civil authority, and oaths.

The current paper scrutinises the Genevan reformer’s works from 1534 to 1536, among others the *Psychopannychia* and the *Institutes* in order to explore the contact and

* Magyar Balázs Dávid református vallásánár Debrecenben és Kampenben (Hollandia) folytatta egyetemi tanulmányait. Kálvin János életére és szociáletikájára vonatkozó kutatásait Kampenben (2008, 2009), Genfben (2009), a Grand Rapids-i (USA) H. Henry Meeter Center for Calvin Studies-ban (2010) és Varsóban (2012) végezte. PhD hallgatóként a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Szociáletikai és Egyházsociológiai tanszékén (2009–2012) szerzett abszolutóriumot. Kutatási témája: Kálvin János társadalmi nevelése. Jelenleg a hajdúböszörményi Baltazár Dezső Református Általános Iskola és a Bocskai téri Református Gyülekezet vallásánára. Doktori kutatásai mellett (2011–) jogi tanulmányokat is folytat a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán. A 2013/2014-es tanévtől pedig a Jogtudományi Kar Praetor Szakkollégiumának (jogtörténeti műhely) tagja.

** Tanulmányomat dr. Márkus Mihály püspök úrnak ajánlom 70. születésnapja alkalmából.

difference between John Calvin, as a representative of the magisterial reformers, and the Anabaptists.

Keywords: John Calvin, Calvin and anabaptists, Calvin's political theology, Calvin on civil magistracy, Calvin on sword, Calvin on oath, Calvin's *Psychopannychia* (1534), Calvin's *Brieve instruction pour armer tous bons fideles contre les erreurs de la secte commune des Anabaptistes* (1544).

Bevezetés

Agenfi reformátor, Kálvin János élete és munkássága több megközelítésből is vizsgálható. Kimeríthetetlenül gazdag szellemtörténeti hagyatéka különleges lehetőséget nyújt exegézisének és pedagógiájának, másfelől teológiájának és etikájának mélyreható tanulmányozására. A közel két évszázados múltra visszatekintő hazai és nemzetközi Kálvin-kutatás a reformátor világi fel-sőbbiségről szóló elgondolásait társadalmi és politikai etikájának leghangsúlyosabb tanításaként határozza meg, amelyet jól mutat a téma roppant gazdag teológiai irodalma.¹ És valóban, Kálvin megannyi, nagy érdeklődésre számot tartó műve bizonyítja, hogy egyház- és társadalomformáló szolgálatának legfontosabb sarokkövét elsősorban az Istennek tetsző, ideális polgári kormányzatról való szüntelen gondolkozás jelentette.

Kálvin *Institutioja* és bibliamagyarázatai mellett, értékes magánleveleiben reflektál korának mindazon vallási, politikai, gazdasági és társadalmi problémáira, amelyek határozott teológiai és etikai állásfoglalást kívántak. A reformátor, levelezése alapján, például személyes felelősséget érzett a francia „protestantizmus” iránt, amelynek megszervezése és támogatása sok idejét és energiáját emésztette fel.² Az egyre szükségesebbé váló politikai-etikai állásfoglalások, valamint a helyes

¹ A Kálvin politikai teológiájára és etikájára vonatkozó cikkek, tanulmányok, könyvfejezetek és monográfiák bemutatása messze meghaladná a dolgozat kereteit. A téma kutatástörténeti áttekintéséhez segítséget nyújtanak az 1901 óta nagy számban összeállított Kálvin-bibliográfiák. Ld. Niesel, Wilhelm: *Calvin-bibliographie* (1901–1959). CHR. Kaiser Verlag, München 1961.; McNeill, John T.: *Fifty years of Calvin Study* (1918–1968). In: Walker, Williston: *John Calvin. The Organiser of Reformed Protestantism*. Schocken Books, New York 1969, xvii–lxxvii.; Heussi, Karl: *Kompendium der Kirchengeschichte*. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1958, 319–320.; Kempff, David: *A Bibliography of Calviniana* (1959–1974). Institute for Reformational Studies, Transvaal 1983. A reformátorra vonatkozó művek listáját 1970 óta a Calvin College (Grand Rapids, MI, USA) szakfolyóirata, a *Calvin Theological Journal* közli. Napjainkban a Kálvin-bibliográfia összeállítását Paul Fields, a Grand Rapids-i H. H. Meeter Center for Calvin Studies kurátora végzi. A reformátor műveinek német, angol, francia, valamint magyar nyelvű fordításaihoz pedig ld. Bihary, Michael (ed.): *Bibliographia Calviniana. Calvins Werke und ihre Übersetzungen 1850–1997*. Bihary Michael kiadása, Praha 2000.

² Ld. Kingdon, Robert M.: *Geneva and the Coming of the Wars of Religion in France 1555–1563*. Librairie E. Droz, Geneva 1956.; uő.: *Geneva and the Consolidation of the French Protestant Movement 1564–1572. A Contribution to the History of Congregationalism, Presbyterianism, and Calvinist Resistance Theory*. Librairie E. Droz, Geneva 1967.; Márkus Mihály: Kálvin, az európai reformáció szerve-

keresztyén engedelmesség és ellenállás kérdéseinek mind részletesebb kimunkálása bizonyítja, hogy az üldözött hugenották szenvedései újabb és újabb kihívások elé állították a reformátort.³ Mikor válik az ellenállás az egyház morális kötelességévé? Hogyan lehetséges az ellenállás? Létezik-e jogos ellenállás az Istentől rendelt felsőbbtség ellen? Így a franciaországi események jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy Kálvin sikeresen megfeleltesse teológiáját és etikáját a gyakorlati étellel. Fazakas Sándor is kiemeli, hogy a reformátor meg volt győződve efelől:

„Isten az embertől adott helyzetben meghatározott és felelős cselekvést vár.”⁴

Így politikai etikája a helyzet által meghatározott etika lett.⁵ 1556-ban Kálvin ezt írta az Angers-i hugenottáknak.

„Hallottam, hogy közületek többen fontolgatják ezt: vajon ha kísérlet történik arra, hogy rajtuk erőszakoskodjanak, ellenálljanak-e inkább ilyen erőszaknak, vagy engedjék magukat fegyveresek által lelövetni? Kérve kérlek titeket, szeretett Testvéreim, hagyjátok el az ilyen terveket, amelyek soha nem nyerik el Isten áldását [...], hiszen Ő nem azért fegyverzett föl titeket, hogy ellenálljatok azoknak, akiket Ő kormányzására hívott el [...]”⁶

De a genfi reformátor magánleveleiből az is kiderül, hogy – a katolikusok elleni polémia és a francia protestantizmus védelme mellett – komoly erőfeszítéseket tett az általa csak „rajongók”-nak vagy „fanatikusok”-nak nevezett anabaptisták egyház- és társadalomellenes elgondolásainak megcáfolása érdekében. Első genfi szolgálata (1536–1538), majd strasbourgi működése (1538–1541) idején az újrakeresztelkedők szélsőséges teológiai-etikai tanításai egyre nagyobb népszerűsége miatt, ezért a tiszta, „református” hitelvek védelmezésében

zője (I. rész). In: *Theologiai Szemle*, Új folyam XXXII (1989/5), 274–281., (II. rész) uo. XXXIII (1990/1), 34–42.

³ „Kálvin levelezéséből az is kiderül, hogy őt magát is mennyire próbára tette mindaz, amit a világi hatalomnak való engedelmségről tanított.” Szűcs Ferenc: Kálvin felfogása a hatalomról és az államról. In: *Collegium Doctorum* IV (2008), 19–26. Az idézethez ld. uo. 26.

⁴ Fazakas Sándor: Kálvin szociáletikája. In: uő. (szerk.): *Kálvin időszerezése. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékeiről és magyarországi hatásáról*. Kálvin Kiadó, Budapest 2009, (104–139.) 104.

⁵ Ld. még: Fazakas Sándor: „Mert a szegény nem fogy el a földről [...]” Kálvin társadalmi etikájának kialakulása és gyakorlati jelentősége. In: *Studia Theologica Debrecinensis* II (2009/2), 91–105.

⁶ »Au reste pource que iay entendu que plusieurs de vous se delibèrent, si on les vient outrager, de resister plus tost a telle violence, que de se laisser brigander, ie vous prie, trèschers freres, de vous deporter de telz conseilz, lesquelz ne seront iamais benictz de Dieu, pour venir a bonne issue, puis quil ne les approuve point.« Calvin, Jean: Calvin a une église a persecutée (1556. április 19.). In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvinii opera quae supersunt omnia*. Vol. 16., Pars 1., Brunsvigae 1877, 110–114 (2433. sz. levél). A levél magyar nyelvű fordításához ld. Tóth Kálmán: Kálvin és a korai kálvinizmus az engedelmségről és ellenállásról. In: Ladányi Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Sebestyén Jenő születésének 100. évfordulójára*. Református Egyház Zsinati Sajtóosztályának kiadása, Budapest 1986, 211–233.

Kálvinra meghatározó szerep hárult. A vallási-morális összeütközés tehát elkerülhetetlenné lett. Kálvin így vélekedett Sadolet bíborosnak írt válaszlevelében (1539):

„Két olyan felekezet [katolikusok és anabaptisták]⁷ támadásának is ki vagyunk téve, amelyek látszólag a legnagyobb ellentétben állnak egymással. És mégis [...] a Sátán sohasem képes oly ravaszul átvedleni, hogy valamivel el ne árulja magát, mindkettőnek ugyanaz a legfőbb fegyvere ügyünk megtámadásában. [...] Isten ígését elfojtva s eltemetve saját hazugságaik számára keresnek érvényesülést.”⁸

A tanulmány elsősorban a genfi reformátor egyház- és társadalomformáló szolgálatának korai időszakára (1534–1536) összpontosít. Bemutatja egyfelől Kálvin János és az anabaptisták „küzdelmé”-nek legfontosabb mozzanatait, különös tekintettel a polgári kormányzatra vonatkozó kérdésekre; másfelől arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen impulzusok alakították a reformátor *Institutiójában*, bibliamagyarázataiban és egyéb műveiben közzétett politikai, teológiai-etikai állásfoglalásait.

I. Történeti és teológiai előzmények

Az anabaptisták és a városi hatóságok által támogatott, úgynevezett „magisztrális reformátorok”⁹ (Luther, Zwingli, Kálvin) közötti kapcsolat egyike volt a kora-újkorai egyháztörténet legsúlyosabb kérdéseinek.¹⁰ Kétségtelen azonban, hogy az újrakeresztelkedők tevékenységének mélyreható vizsgálata csak az elmúlt évtizedekben került a Kálvin-kutatók érdeklődésének homlokterébe. Annak ellenére igaz ez, hogy már a 19. század közepétől megannyi cikk, tanulmány, könyvfejezet és monográfia látott napvilágot a „reformáció balszárnya”-ként¹¹ definiált ana-

⁷ A reformátor Sadolet bíborosnak írt válaszlevelét Ladányi Pál az eredeti, latin kiadás alapján fordította magyar nyelvre. Az idézet fordításakor azonban elhagyta Kálvinnak a katolikusokra és az anabaptistákra vonatkozó utalását. Vö. „A duabus sectis oppugnamur: quae inter se plurimum videntur habere discriminis. Quid enim *papae* simile in speciem cum *Anabaptistis*? [Kiemelés tőlem – M. B. D.] Et tamen, ut videas Satanam nunquam tanta versutia se transfigurare, quin aliqua ex parte se prodat, idem utriusque praecipuum telum habent, quo nos fatigant. Spiritum enim quum fastuose iactant, non alio certe tendunt, quam ut oppresso sepultoque Dei verbo locum faciant suis ipsorum mendaciis.” Ld. Calvinus, Iohannes: Responsio ad Sadoleti Epistolam. In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvinii opera quae supersunt omnia*. Vol. 5., Pars 1., Brunsvigae 1866, (386–416.) 393.

⁸ Ladányi Pál (ford.): *Sadolet bíboros levele a genfi tanácshoz és néphez Kálvin válaszával*. A Magyar Kálvin-fordítók kiadása, Pápa 1907, 33.

⁹ “Protestantism was divided into two theological camps. These were the magisterial (Luther, Zwingli, Calvin) and the non-magisterial (anabaptists) camps.” Ld. Smeeton, Donald D.: Calvin’s Conflict with the Anabaptists. In: *The Evangelical Quarterly* LIV (1982/1), 46–54. Az idézethez ld. uo. 46.

¹⁰ Vö. Doumerque, Emil: *Jean Calvin. Les hommes et les choses de son temps*. Tome 6., Georges Bridel&Cie Éditeurs, Lausanne 1926, 62.

¹¹ A kifejezést Ronald Bainton használja; ld. Bainton, Ronald: The Left Wing of the Reformation. In: *The Journal of Religion* XXI (1941/2), 124–134.

baptista csoportok szellemtörténeti jelentőségét illetően.¹² És valóban, nem véletlen, hogy Walter Köhler már 1925-ben kijelentette:

„[...] igen hasznos volna, ha a ‘Kálvin és az anabaptisták’ témaköre nagyobb figyelmet kapna a jövőben.”¹³

Köhler professzor „felhívása” sokáig „válasz” nélkül maradt, ugyanis a reformátorról írt műveket rendszerező *Calvin-bibliographie*ák szerint az első olyan monográfia csupán 1973-ban jelent meg, s ez kifejezetten a Kálvin és az újrakezesztelkedők témakörét vizsgálta. Willem Balke *Calvijn en de Doperse Radikalen* című doktori értekezésének fontosságát jól mutatja, hogy – röviddel a holland után – az angol nyelvű kiadás is megszületett.¹⁴ A genfi reformátor születésének 500. évfordulójának tiszteletére kiadott *The Calvin Handbook*ban megjelent tanulmánya pedig azt bizonyítja, hogy még napjainkban is Willem Balke számít a Kálvin és az anabaptisták témakörének legkimagaslóbb szakértőjének.¹⁵

A kurrens szaktudományi ismereteknek köszönhetően, az egyháztörténészek és a teológusok ma már egyetértenek abban, hogy az „anabaptista” elnevezés olyan sokszínű, nehezen definiálható gyűjtőfogalom, amely magában foglalja a reformáció korának megannyi „radikális” hitújító mozgalmát. Helyes és érvényes Karl H. Wyneken megállapítása, aki ezt írta a *Calvin and Anabaptism* című tanulmányában: a reformátor egyaránt anabaptistának tekintette a lélek halál utáni alvását hirdető psychopannychistákat, a szabadelvű libertineket, a képmutató nikodémistákat, a Szentháromságot tagadó Servet Mihályt,¹⁶ valamint a Svájcban, Dél-Németországban és Hollandiában működő „fanatikus” hitújító mozgalmakat is. Kálvin János műveit olvasva azonban joggal vetődik fel a kérdés: kik is voltak ezek az anabaptisták?

¹² Az anabaptizmus legbővebb kutatástörténeti áttekintéséhez ld. Estep, William R.: *The Anabaptist Story. An Introduction to Sixteenth-Century Anabaptism*. William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 31996, 1–9.

¹³ Köhler, Walter: *Die Zürcher Täufer: Gedenkschrift zum 400-jährigen Jubiläum der Mennoniten oder Taufgesinnten, 1525–1925*. [k. n.], Ludwigshaven 1925, 4.

¹⁴ Balke, Willem: *Calvijn en de Doperse Radikalen*. Bolland, Amsterdam 1973. = uő.: *Calvin and the Anabaptist Radicals*. William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 1981. Itt jegyezzük meg, hogy Donald Smeeton még 1982-ben is így vélekedett: „Úgy tűnik, Kálvin és az anabaptisták témaköre mindeddig elkerülte a kortárs egyháztörténészek figyelmét, ugyanis kutatásaim során csupán két fontosabb szerző [Willem Balke, Karl H. Wyneken] véleményével tudtam konzultálni.” Smeeton, Donald: *Calvin's Conflict with the Anabaptists*, 46.

¹⁵ Ld. Balke, Willem: Calvin and the Anabaptists. In: Selderhuis, Herman J. (ed.): *The Calvin Handbook*. William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 2009, 146–154.

¹⁶ A genfi reformátor így írt Servetről az 1559-es *Institutió*ájában: „[...] Servet, aki nem a legkisebb az anabaptisták között, sőt ennek a seregnek nagy ékessége.” Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. 2. kötet, Kálvin Kiadó, Budapest 21995, 626. (IV. xvi. 31.) Vö. „[...] quas tamen Servetus, non minimus inter Anabaptistas, imo huius catervae magnum decus”. Calvinus, Iohannes: *Institutionis Religionis Christianae* (1559). In: Baum, Guiljelmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vol. 2., Brunsvigae 1864, Pars 1., (1–1118) 998. (IV. xvi. 31.).

A „katabaptista” név valójában gúnyos szójáték. Az *ánvá*- a görögben nemcsak annyit jelent, hogy *újra*, hanem eredetileg ez a jelentése: *fel*. A *κατά* ennek ellentéte: *le*-. A „lekeresztelés” tehát célzás a felnőtteknek vízbe való alámerítésére, de ugyanakkor a gyermekkereszttség visszautasítására és így a kereszttség *lerontására* is.¹⁷ Azonban a grammatikai értelmezés egymagában megtévesztő lehet, hiszen az újrakeresztelkedők alapintenciója korántsem a gyermekkereszttség eltörlésére, hanem sokkal inkább a „tisztá és igaz egyház” helyreállítására volt.¹⁸ Bizonyára ennek köszönhető, hogy az anabaptista csoportok újra és újra visszautasították ezt a gúnynevet, és helyette a számukra sokkal inkább kifejezőbb „testvérek” vagy „kereszttyének” elnevezést használták.¹⁹ Mindez tehát az anabaptisták teológiai-etikai elgondolásainak mélyreható vizsgálatát is szükségessé teszi.

George H. Williams három, jól elkülöníthető csoportra osztotta fel a „reformáció balszárnya”-ként definiált radikális hitújító mozgalmakat, figyelembe véve teológiájukat és szellemtörténeti sajátosságaikat. Ezek a következők: 1. az anabaptisták, 2. a spiritualisták és 3. az evangéliumi racionalisták.²⁰ Az anabaptistákon belül pedig különbséget tett az úgynevezett szemlélődő, evangéliumi, valamint a forradalmi (*revolutionary*) irányzatok között.²¹ S bár Willem Balke többször is hivatkozik Williams művére, doktori értekezésében mégsem vette át kritika nélkül az egyháztörténeti professzor „klasszikussá vált” hármasságát, ugyanis következetesen a „radikális anabaptisták” elnevezést használta. Ugyanis meggyőződése szerint a radikális anabaptistákon belül az alábbi csoportok különíthetők el: a) Thomas Müntzer²² és a zwickauai próféták, b) a svájci testvérek, c) a hutteriták, e) a melchioriták, f) a münsteri anabaptisták, g) a mennoniták és h) David Joris követői.²³ Jóllehet a különböző anabaptista csoportok tanításainak metszéspontjában egyaránt a középkori *Corpus Christianum* „intézmény”-ének végső megújítása állt, azonban a *sacerdotium* és az *imperium* – magyarán az „egyház” (pápaság) és a világi felsőbbség – szétválasz-

¹⁷ Ld. ehhez Victor János jegyzeteit: Victor János (ford.): *Kálvin János Institúciója 1536* (Budai Gergely szerk.: Református Egyházi könyvtár XIX.). A Magyar Református Egyház kiadása, Budapest 1936, 340.

¹⁸ Bővebben ld. Littell, Franklin H.: *The Anabaptist View of the Church* (Dissent and Non-conformity Series Vol. XI.). The Baptist Standard Bearer Inc, Paris 2000.

¹⁹ Vö. Friedman, Robert: Anabaptist szócikk. In: Krahn, Cornelius (ed.): *The Mennonite Encyclopedia*. Vol. 1., Mennonite Publishing House, Scottdale 1955, 113–114.; Williams, George Huntston: *The Radical Reformation (Sixteenth Century Essays & Studies Vol. XV.)*. Truman State University Press, Kirksville 2000, xxvii–xxxvi.

²⁰ “Among the dissidents in the Radical Reformation there are three main groups: the Anabaptists proper, the Spiritualists, and the Evangelical Rationalists.” Ld. Williams, George Huntston: Introduction. In: Williams, George Huntston – Mergal, Angel M. (ed.): *Spiritual and Anabaptist Writers (The Library of Christian Classics)*. The Westminster Press, Philadelphia 1957, (19–39.) 20.

²¹ Uo. 28–31.

²² Ld. ehhez: Schwarz, Reinhard: *Die apokalyptische Theologie Thomas Müntzers und der Taboriten*. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1977.

²³ Balke, Willem: *Calvin and the Anabaptist Radicals*, 2–4.

tásának módjában jelentős véleménykülönbségek alakultak ki.²⁴ Nem meglepő tehát, hogy a „tisztá és igaz egyház” (*Corpus Christi*) létrehozása körüli viták miatt komoly meghasonlás támadt az anabaptisták között. Jó példa erre a forradalmi és az evangéliumi anabaptisták teológiájának és etikájának feszültsége. A radikális münsteri anabaptisták egy teokratikus, tehát Isten vezetése alatt álló „új Izráel és Jeruzsálem” felépítéséért harcoltak, mégpedig tűzzel és vassal.²⁵ Az evangéliumi anabaptisták (pl. a *Svájci Testvérek*) viszont az Újszövetség tanításai felé fordultak, elutasították a fegyverek használatát,²⁶ és komoly lépéseket tettek annak érdekében, hogy felebaráti szeretetre, valamint az úrvacsorai közösségre épülő gyülekezet alakuljon ki.²⁷

A szaktudományi hagyomány mai állása szerint Zürich volt a radikális hitújító mozgalmak legfontosabb bölcsője. A város elhúzódó reformációja ugyanis kitűnő lehetőséget adott az újrakeresztelkedők „szellemi atyjá”-nak, Konrad Grebelnek (1498–1526), hogy a gyakorlatban is kimunkálja a „hívók gyülekezetének” létrehozására irányuló célkitűzéseit.²⁸

A zürichi Tanács 1523 decemberében – és Huldrych Zwingli tiltakozása nélkül – továbbra is várakozó álláspontra helyezkedett, és elodázta a katolikus mise, valamint a helyi papság megújítását. Mindez oda hatott, hogy a zürichi radikálisok egyre határozottabban léptek fel a világi felsőbbség, és az általa védelmezni kívánt politikai és gazdasági intézmények tekintélye ellen. Ulrich Gäbler kutatásai szerint, például, már 1524 tavaszán sor került a keresztelések első megtagadásaira,²⁹ amelyek egy releváns teológiai és politikai válaszlépésként születtek meg a helyi Tanács azon rendeletére, hogy minden kisgyermeket részesíteni kell a kereszttség sákramentumában. Konrad Grebel és társai ilyen problémák közepette fogalmazták meg levelüket Thomas Müntzernak (1524. szeptember 5.), amelyben hangot adtak az „evangélikus igehirdetők”-kel (pl. Zwingli és társai) szem-

²⁴ Ld. Wray, Frank J.: *The Anabaptists Doctrine of the Restitution of the Church*. In: *Menonite Quarterly Review* XXVIII (1954/3), 186–196.; Hyma, Albert: *Contributions of the Anabaptists to the Separation of Church and State*. In: *Torch and Trumpet* XVI (1966/3), 12–16. Vö. Jackson, John R.: *The Relationship of Church and State: A comparison of the thought of John Calvin with that of the Anabaptists*. Kiadatlan kézirat. Megtalálható az H. H. Meeter Center for Calvin Studies (Grand Rapids, MI, USA) állományában, a 2688-as jelzettel.

²⁵ Ld. Bender, Harold S.: *The Anabaptist Vision*. In: Hershberger, Guy F. (ed.): *The Recovery of the Anabaptist Vision (Dissent and Nonconformity Series Vol. XXII)*. The Baptist Standard Bearer Inc, Paris 32000, 29–57.; Kreidert, Robert: *The Anabaptists and the State*. In: Hershberger: *The Recovery of the Anabaptist Vision*, 180–194.

²⁶ Stayer, James M.: *Anabaptists and the Sword*. Wipf & Stock Publishers, Eugene 32002.

²⁷ Rempel, John D.: *The Lord's Supper in Anabaptism: a study in the Christology of Balthasar Hubmaier, Pilgram Marpeck, and Dirk Philips*. Herald Press, Waterloo 1993.

²⁸ Ld. Bender, Harold S.: *Conrad Grebel c. 1498–1526. The Founder of the Swiss Brethren Sometimes Called Anabaptists*. Herald Press, Scottdale 1950.

²⁹ Goeters, Gerhard: *Die Vorgeschichte des Täuferturns in Zürich*. In: Abramowski, Luise–Goeters, Gerhard (hrsg.): *Studien zur Geschichte und Theologie der Reformation*. Neukirchener Verlag, Neukirchen 1969, 239–281.; Gäbler, Ulrich: *Huldrych Zwingli. Bevezetés életébe és munkásságába*. Kálvin Kiadó, Budapest 2008, 115.

beni csalódottságuknak.³⁰ Az volt a véleményük, hogy a lelkészek jelentősen eltávolodtak az igaz Istentől, a Szentírástól, a keresztyén felebaráti szeretettől, s csupán a felszínes hit és a kiüresedett szokások érdeklik őket. A zürichi Tanács és a radikális hitújítók közötti vita elkerülhetetlenné vált, s mivel a gyermekkereszttség ellenzőinek nem sikerült a Szentírás alapján megvédeniük álláspontjukat Zwinglivel és a tanácsurakkal szemben (1525. január 17.), Konrad Grebel és barátai (pl. Felix Manz) teológiai, és nem kevésbé politikai vereséget szenvedtek.

Nem sokkal ezt követően a városba érkezett az evangéliumi anabaptizmus első nemzedékének legjelentősebb személyisége, Michael Sattler (1495–1527),³¹ akit nemcsak Bucer Márton, hanem Wolfgang Capito is „Jézus Krisztus vértanúja”-nak nevezett.³² Sattler rövid zürichi tartózkodása alatt (1525. március – 1525. november 18.) csatlakozott a *Svájci Testvérek* mozgalmához, ám radikális nézetei miatt hamar kiutasították a városból, s bár Strasbourg messze híres volt vendégszeretetéről és vallási toleranciájáról, a polgári felsőbbség tekintélyét visszautasító Sattlernek még ott sem lehetett maradása.

Annak következtében, hogy Konrad Grebel 1526 nyarán, Felix Manz pedig 1527. január 5-én szenvedett mártírhalált, Sattler tevékenysége meghatározó jelentőségűvé lett. A *Svájci Testvérek* ugyanis az ő vezetése alatt fogadták el 1527. február 24-én a hét artikulusból álló *Schleitheimi Hitvallást*.³³ Az evangéliumi anabaptisták hitvallása kiténtetett figyelmet kapott Michael Sattler halála után (1527. május 21.),³⁴ ugyanis Huldrych Zwingli után Kálvin János is teológiai válaszlépésre kényszerült.³⁵

A Schleitheimi Hitvallás (1527)

I. artikulus	Az újszülöttek kizáratnak a keresztségből, hiszen ők még nem lehetnek bizonyosak abban, hogy bűneikért Jézus Krisztus tett eleget.
II. artikulus	A kiközösítés gyakorlatának szükségessége. (<i>A büntetésről</i>)

³⁰ Grebel, Conrad: Levél Thomas Müntzernak. In: Williams, George Huntston – Mergal, Angel M. (ed.): *Spiritual and Anabaptist Writers*, 73–85.

³¹ Bővebben ld. Yoder, John H.: *The Legacy of Michael Sattler*. Herald Press, Scottdale 1973.

³² Greschat, Martin: *Martin Bucer. A Reformer and His Times*. Westminster John Knox Press, Louisville 2004, 69.

³³ Latinul: *Confessio Schlattensis*. A szerző a hitvallás angol nyelvű fordítását használja. Ld. Wenger, J. C.: The Schleitheim Confession of Faith. In: *Menonite Quarterly Review* XIX (1945/8), 243–253.

³⁴ Sattler halálához ld. Bender, Elizabeth: Michael Sattler's Trial and Martyrdom in 1527. In: *Menonite Quarterly Review* XXV (1951/7), 201–217.; Williams: Trial and Martyrdom of Michael Sattler. In: uő. Williams, George Huntston – Mergal, Angel M. (ed.): *Spiritual and Anabaptist Writers*, 136–144.

³⁵ Zwingli teológiai-tudományos válasza az *In catobaptistarum strophas elenchus* című munkája volt, amely 1527. július 31-én jelent meg. Ld. Gäbler: *Huldrych Zwingli*, 118.; Kálvin Jánosé pedig az 1544-ben kiadott *Brieve instruction pour armer tous bons fideles contre les erreurs de la secte commune des Anabaptistes* volt.

<i>A Schleithelmi Hitvallás (1527)</i>	
III. artikulus	Akik Krisztushoz tartoznak, azoknak az Ő útján kell járnia, ezért a bűnösök nem vehetik magukhoz az Ő testét és véréét. <i>(Az Úrvacsoráról)</i>
IV. artikulus	Tilos a bűnösökkel és a kiközösítettekkel való kapcsolattartás. <i>(Az elkülönülésről)</i>
V. artikulus	A lelkipásztorok legfontosabb tevékenysége az igehirdetés, a tanítás és a fegyelmezés. <i>(A vezetőségről)</i>
VI. artikulus	Tilos a fegyverfogás a keresztyének számára. A kard csak a magisztrátusok legitim eszköze a fegyelmezésre és bosszúállásra. A magisztrátusi tiszt és a pereskedés méltatlan Krisztus követőihöz. <i>(A fegyverfogásról)</i>
VII. artikulus	Tilos bármiféle eskütétel a hívők számára. <i>(Az esküiről)</i>

II. Korai összeütközések: a *Psychopannychia* (1534)

Noha az anabaptisták franciaországi tevékenysége még a reformáció felfedezetlen sarokköveihez tartozik, Kálvin János első teológiai vonatkozású munkája nyomán mégis megállapíthatjuk, hogy az 1520-as évek második felében a vallási rajongók egy „új” csoportja jelent meg Orléans környékén.³⁶ Ezek voltak az úgynevezett *psychopannychisták*, akik szerint az emberi lélek értelem, emlékezet és érzés nélkül alszik (*Seelenschlaf*) a halál pillanatától az utolsó ítélet napjáig. Mivel a lélek nem képes fennmaradni az emberi test nélkül, mások úgy hitték, hogy míg az ember fel nem támad, testével együtt a lelke is elpusztul és elenyészik (*Seelentod*).³⁷ Ami a középkori római vallásos gondolkodást illeti, ezek az elképzelések a holtakért mondott imádságokat, valamint a szentek közbenjárásáról szóló elgondolásokat hatástalanították volna.

A *psychopannychisták* fellépése érthető volt, hiszen a korabeli katolikus hagyományok szerint nem volt szabad kételkedni abban, hogy létezik tisztító tűz, és hogy segíteni lehet az ott feltartóztatott lelkeken. Ezt a célt szolgálták a holtakért mondott imádságok és az egyéb jócselekedetek, amelyek által a „lelkek hamarabb kiszabadulhattak a nyomorúságból”.³⁸ A tévtanítók azonban úgy gondolták, hogy

³⁶ Ld. Scholl, Hans: Karl Barth as Interpreter of Calvin's Psychopannychia. In: Neuser, Wilhelm H. – Armstrong, Brian K. (ed.): *Calvinus sincerioris religionis vindex. Calvin as Protector of the Purer Religion*. Sixteenth Century Journal Publishers, Kirksville 1997, 291–308.

³⁷ Vö. Cottret, Bernard: *Calvin. A Biography*. William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 2000, 77–82.

³⁸ A Párizsi Szent Hittudományi Kar purgatóriumról szóló XVII. hitcikkében (1543) ezt olvassuk: „Ad haec firmiter credendum est et nullatenus dubitandum purgatorium esse: in quo animae detentae oratione, ieiunio, eleemosyna aliisque bonis operibus iuvantur, ut citius liberentur a poenis.” Idézi: Calvinus, Ioannes: *Articuli a facultate s. theologiae Parisiensi determinati super materiis fidei nostrae hodie controversis. Cum Antidoto*. In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vol. 7., Pars 1.,

ha az emberi lélek a test halálával elenyészik, vagy érzés nélküli állapotba kerül, akkor nemcsak a halottakért való imádságok válnak feleslegessé, hanem a szentek közbenjárása is. Noha a reformátorok mindnyájan egyetértettek a holtakért mondott imádságok, a tisztító tűz, valamint a szentek közbenjárására vonatkozó középkori római tanítások elutasításában, Luther Márton 95 teteleiben nem találjuk a tisztító tűznek és a szentek közbenjárásának elítélését.³⁹ 1517-ben viszont sor került a Tetzl János dominikánus szerzetessel folytatott teológiai vitájára, amikor a bűnbocsátó cédulákról volt szó, ugyanis a katolikusok szerint ezek afelől biztosították a „vásárlókat”, hogy lerövidíthetik saját maguk vagy szeretteik ideiglenes büntetését a tisztító tűzben, és így hamarabb bekövetkezhetik a mennyországba való jutásuk.⁴⁰ Luther és Tetzl összeütközése tehát ezt tette világossá:

„[...] a pápa semmilyen hatalommal nem rendelkezik a purgatóriumban lévő nyomorult lelkek felett.”⁴¹

Ezt Pásztori-Kupán István így fogalmazta meg:

„Így tehát a 16. század első felében a reformátorok nemcsak a halottakért mondott imádságok és a szentek segítségül hívása római gyakorlatáról voltak kénytelenek elhatárolódni, hanem az olyan tanítóktól is, akik a lelkek alvását vagy a testtel együtt történő meghalását és feltámasztását hirdették.”⁴²

Jóllehet a lélek alvását hirdető tévtanítások korántsem voltak új keletűek a reformáció korában,⁴³ Kálvin mégis erről a kérdésről írta meg első teológiai művét (1534), amely később *Psychopannychia*⁴⁴ néven vált ismertté. A reformátor

Brunsvigae 1868, (1–44.) 27. Vö. Kálvin János: *A párizsi szent hitudományi kar hitcikkei, melyeket bitűnk manapság vitatott tárgyairól határozott, cáfolattal*. A Magyar Kálvin-fordítók kiadása, Pápa 1908, 32.

³⁹ Pásztori-Kupán István: Az emberi lélek és az örök élet Kálvin első teológiai munkájában. In: *Református Szemle* CII (2009/5), 573–594., ld. 577.

⁴⁰ „Seit Anfang 1517 betrieb Johann Tetzl, in Albrechts Auftrage im Magdeburgischen und Brandenburgischen das Ablassgeschäft. [...] Seit Sixtus IV. (1477) gab es auch die sehr einträglichen Ablässe für die Toten.” Ld. Heussi, Karl: *Kompendium der Kirchengeschichte*, 287–288.

⁴¹ Luther Márton ugyanis kijelentette a 26. tételében: „Der Papst handelt sehr richtig, den Seelen (im Fegefeuer) die Vergebung nicht auf Grund seiner (ihm dafür nicht zur Verfügung stehenden) Schlüsselgewalt, sondern auf dem Wege der Fürbitte zuzuwenden.” <http://www.luther.de/leben/anschlag/95thesen.htm> (megnyitva: 2013. október 31. A dőlt kiemelés tőlem.).

⁴² Pásztori-Kupán István: *Az emberi lélek és az örök élet Kálvin első teológiai munkájában*, 578.

⁴³ Kálvin előszavából (ld. később) kiderül, hogy a 14. században, például, XXII. János pápa is hasonló tanokat hirdetett.

⁴⁴ Kálvin János: *Psychopannychia vagyis értekezés arról, hogy nem alusznak, hanem a Krisztusnál élnek azoknak a szenteknek a lelkei, kik a Krisztusban való hitben halnak meg*. A Magyar Kálvin-fordítók kiadása, Pápa 1908. Ld. Calvinus, Iohannes: *Psychopannychia. Vivere apud Christum non dormire animis sanctos qui fide Christi decedunt*. In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vol. 5., Pars 1., Brunsvigae 1866, 169–232. Kálvin többször is módosította a könyv címét. Első latin kiadás: Calvinus, Iohannes: *Vivere apud Christum non dormine animis sanctos, qui in fide Christi decedunt. Assertio*. Strasbourg, 1542. Második latin kiadás: Calvinus, Iohannes: *Psychopannychia qua refellitur quorundam imperitorum error*

ifjúkori értekezése azonban számtalan szövegtörténeti kérdést vet fel.⁴⁵ A mű első kiadásáról legkorábban Béza Theodor emlékezett meg. Értesülései szerint a könyvecske már 1534-ben megjelent:

„Az 1534-ik év rettenetes üldözéssel volt teljes. [...] Kálvin *Psychopannychia* címmel egy könyvet adott ki Orléansban azok tévedései ellen, akik azt tanították, hogy a lélek a test halálával mély álomba esik s így vándorol egy helyről más helyre, egészen az ítélet napjáig.”⁴⁶

Béza szavait később megerősítette barátja, Nicolas Colladon is, aki a *Vie de Calvin* (1565) című életrajzi művében így fogalmazott:

„A *Psychopannychiával* (1534) Kálvin azoknak tévelygéseit cáfolta meg, akik szerint az emberi lélek a haláltól kezdve az utolsó ítélet napjáig alszik.”⁴⁷

A *Corpus Reformatorum* jegyzeteiből ellenben az derül ki, hogy az értekezés első kiadására valójában csak tíz évvel később, 1542-ben került sor Strasbourgban.⁴⁸ Külön érdekességnek tekinthető, hogy Kálvin két bevezetőt is készített a az íráshoz. Az elsőt feltehetően Orléansban írta 1534-ben „egy barátjához”, a másodikat pedig 1536-ban Bázelen címezte „az olvasókhoz”. Mindez jól mutatja, hogy 1534 és 1542 között több ízben is átdolgozta tanulmányát, s így az „eredeti” tartalom és a címzettek meghatározása jelentős nehézségekbe ütközik.⁴⁹

qui animas post mortem usque ad iudicium dormine putant. Libellus ante septem annos compositus nunc tamen primum in lucem aeditus. Genève 1545. Az első francia kiadás: Calvin, Jean: *Psychopannychie. Traité par lequel est prouvé que les ames veillent et vivent après qu'elles sont sorties des corps, contre l'erreur de quelques ignorans qui pensent qu'elles dorment iusques au dernier iugement.* Genève 1558. Itt jegyezzük meg, hogy a francia kiadás időpontját Pruzsinszky – tévesen – 1548-nak írta. Ld. Pruzsinszky Pál: *Kálvin János* 2. kötet. Református Egyházi Könyvtár VIII. Szerk: Antal Géza. A Magyar Református Egyház kiadása, Pápa 1912, 475. A *Psychopannychia* címmel kapcsolatban Pásztori-Kupán István így figyelmeztet: „A görög pannükhidzó ige azonban nem alvást, hanem egész éjszakán át tartó ébrenlétet, virrasztást jelent.” Ld. Pásztori-Kupán István: *Az emberi lélek és az örök élet Kálvin első teológiai munkájában*, 574.

⁴⁵ Vö. Neuser, Wilhelm H.: *Jobann Calvin. Leben und Werk in seiner Frühzeit 1509–1541.* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2009, 147–148.

⁴⁶ Béza, Theodor: *Kálvin János élete.* Kálvin Kiadó, Budapest 2¹⁹⁹⁸, 15.

⁴⁷ „Collandon setzt, wie erwähnt, hinzu: ‘Damit widerlegt er [Calvin] den Irrtum einiger Leute, die meinen, dass die Seelen nach dem Tod der Leiber bis zum Tag des Jüngsten Gerichts schlafen.’” Colladon szavait idézi: Neuser, Wilhelm H.: *Jobann Calvin. Leben und Werk in seiner Frühzeit 1509–1541*, 148.

⁴⁸ Calvinus: *Psychopannychia. Vivere apud Christum non dormire animis sanctos qui fide Christi decedunt.* In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia.* Vol. 5., Pars 1., 165–166. Vö. „Beide [Inhalt der Schrift] werden gemeinsam im Jahr 1542 als Einleitungen zur Schrift *Psychopannychia.*” Neuser, Wilhelm H.: *Jobann Calvin. Leben und Werk in seiner Frühzeit 1509–1541*, 147.

⁴⁹ A *Psychopannychia* történetére és teológiájára vonatkozóan ld. Zimmerli, Walther: *Psychopannychia von Job. Calvin (Quellenschriften zur Geschichte des Protestantismus XIII).* A. Deichert, Leipzig 1932.; Hwang, Jung-Uck: *Der junge Calvin und seiner Psychopannychia (Europäische Hochschulschriften XXIII).* Peter Lang, Frankfurt-am-Mein 1991.; Schwendemann, Wilhelm: *Leib und Seele bei*

Az első előszóban Kálvin hosszasan értekezett arról, hogy voltaképpen barátai kitartó unszolása miatt foglalkozik a lélek alvásának kérdésével, mely nem csak a „járatlanabb és a kevésbé gyakorlott” emberek, de a „közepes képzettséggel” bírók között is egyre nagyobb zavarokat okoz. Kálvin ezt írta 1534-es előszavában:

„Bár néhány jámbor férfiú már régebben arra ösztönzött és ismételt arra kért, hogy tegyek közzé valamit azok túlkapásainak megfékezése végett, akik manapság tudatlanul és zajongva vitatkoznak a lélek alvásáról vagy megsemmisüléséről, mégis mindeddig semmiféle kérésnek és sürgetésnek nem engedtem. [...] De a fecsegők oly nagy serénységgel dolgoztak, hogy már néhány ezer embert magukkal vontak erre az örülségre.”⁵⁰

Az előszó több értékes szellemtörténeti adalékkal szolgál az anabaptizmus franciaországi történetéhez. Ugyanis a reformátor szavai világossá teszik: a lélek alvására vonatkozó elgondolások már a *Psychopannychia* elkészítését megelőzően is „közismertek” voltak Orléansban, noha egységes bibliai-teológiai kidolgozásukra ekkoriban bizonyára még nem került sor:

„Azt mondják, hogy ostobaságaikat nem tudom, miféle papírocskákön szellőztetik, amiket nekem még csak látni sem volt alkalmam. Csak egy barátomtól kaptam némi kis feljegyzéseket,⁵¹ amelyekben megírta nekem azokat, amiket beszéd közben jegyezhetett meg hamarosan, vagy bárhonnán megtudott.”⁵²

Noha Kálvin szerint az anabaptista fáklyák tüzet fogtak már szélében s hosszában, a könyvecske kiadására mégsem került sor. De vajon miért késett a mű kiadása az újrakeresztelkedők súlyosnak vélt tevékenysége közepette? Magánleve-

Calvin. Dei Erkenntnistheoretische und anthropologische Funktion des platonischen Leib-Seele-Dualismus in Calvin's Theologie. Calwer Verlag, Stuttgart 1996.

⁵⁰ „Quum mecum pridem nonnulli pii viri agerent, et subinde etiam instarent ut publice aliquid ederem, ad eorum intemperiam compescendam, qui de animarum vel dormitione, vel interitu, imperite simul ac tumultuose hodie disputant: nullis tamen hactenus nec precibus, nec flagitationibus cesseram. Adeo mihi ab omni contentionis genere abhorrebat animus. [...] Siquidem blaterones illi tanta strenuitate in partes suas incubuerunt, ut aliquot iam hominum millia in eandem secum insaniam traxerint.” Calvinus: *Psychopannychia*. Vivere apud Christum non dormire animis sanctos qui fide Christi decedunt. In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vol. 5., Pars 1., 169–170. Vö. *Psychopannychia*, (Előszó, 3–5.) 3.

⁵¹ Wilhelm Neuser szerint Kálvin Alfonsi de Castro művét kapta meg: „Denn Freunde haben ihm das Werk Alfonsi de Castros, *Adversus omnes Haereses* (1534) zukommen lassen, die er eingesehen hat und zitiert.” Neuser, Wilhelm H.: *Johann Calvin. Leben und Werke in seiner Frühzeit 1509–1541*, 151.

⁵² „Verum id aliis persuadere non ita facile est: nisi vanitatem palam, et (quod dicitur) in os refellam: quae non nisi in eorum scriptis deprehenditur. Dicuntur autem suas nugas nescio quibus schedulis ventilare, quas mihi necdum videre contigit. Tantum ab amico notulas quasdam accepi: quibus perscripserat quae vel ex ore loquentium excipere illi cursim licuerat, vel undecunque colligere.” *Psychopannychia*, 169–170., vö. *Előszó*, 4.

leiből kiderül, hogy barátai közül többen is kifogásolták az értekezést, és lényeges tartalmi, illetve szerkezeti változtatásokra kérték a reformátort. Erre enged következtetni a Christophoro Libertino (Faber) számára címzett 1534. szeptember 11-i levele is, amelyben Kálvin így szabadkozott az értekezés miatt:

„A napokban eljutott hozzám az üzenete valakinek, akit nem ismertem. Megbízásodból arról értesített, hogy nem vagy teljesen meglegedve a *Psychopannychia* című művecskémmel. [...] Szeretném, ha tudnád, hogy már [jelentősen⁵³] átdolgoztam a könyvet [...], néhány dolgot kihagytam, egyes részeket pedig átalakítottam és újraserkesztettem. Az első változat, amit még Olivetannak küldtem, inkább csak első meglátásaimat tartalmazta, tehát nem tekinthető másnak, mint gondolataim pusztja jegyzetének [...], habár egy bizonyos fokú rendszeresség is felfedezhető volt benne.”⁵⁴

A könyv megjelenése viszont tovább késett, és például 1535. szeptember 3-án Kálvin arról számolt be Christophoro Libertinónak, hogy a mű immár készen áll a kiadásra.⁵⁵ A *Psychopannychia* megnevezett, javított változatának közzététele tehát még nem sokkal főműve, az úgynevezett „kis” *Institutio* befejezése után (1535. augusztus 23.) is jelentősen foglalkoztatta a reformátort.⁵⁶ Ezért a céltudatos, bár kissé türelmetlen Kálvin újra a barátaihoz fordult, és azt kérte, hogy olvassák át a kéziratot, majd adjanak tanácsot a kiadással kapcsolatban. Elsőként Wolfgang Capitónak írt, akit Bucer Márton és Robert Olivétan követte. Capito válasza azonban hidegzuhanyként érte.⁵⁷ Barátja ugyanis arra kérte,

⁵³ Beszúrás tőlem.

⁵⁴ „Further, word has been brought me by some one, I know not whom, at Your request, that you did not entirely approve of some things in my treatise on the Immortality of Souls [Psychopannychia]. So far from being offended because of your opinion, I am greatly delighted with this straightforward plainness. Nor does my perversity reach to such a degree as to allow myself in a freedom of opinion, which I would wish to take away from others. That I may not, however, vex or annoy you unnecessarily, by fighting the same battle over and over again. I wish you to understand that the book has been recast by me. Some things have been added, others left out, but altogether in a different form and method [...] some things I have altered. As for that essay which I had given Olivetan to read, it contained my first thoughts, rather thrown together in the shape of memoranda or common places, than digested after any definite and certain method, although there was some appearance of order.” Calvin, John: Levél Christophoro Libertinónak (1534. szeptember 11.). In: Bonnet, Jules (ed.): *Letters of John Calvin*. Vol. 1., Wipf and Stock Publishers, Eugene 2007, (42–44.) 43 (11. sz. levél).

⁵⁵ „Iam mihi a nescio quo sermo tuo mandato iniectus fuerat, in libello nostro de animarum immortalitate [Psychopannychia] non satis tibi probari quaedam.” Calvinus: Levél Christophoro Libertinónak (1535. szeptember 3.). In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvinii opera quae supersunt omnia*. Vol. 10., Pars 2., 51–52. (29. sz. levél).

⁵⁶ A javított változat elkészítésében részt vett Kálvin egyik barátja, Gaspard Carmel is. Ld. Balke, Willem: *Calvin and the Anabaptist Radicals*, 27.

⁵⁷ „Iam sectis omnia perstreput, et Grermani magna calamitate religionis experti sunt, errores oppugnando fieri illustriores [Psychopannychia] rationem vero certissimam esse consulendi afflictis ecclesiis accuratissime depingere Christum.” Capito: Levél Kálvin Jánoshoz (1535).

mondjon le a mű közzétételéről, mert annak erőteljes, néhol túlzottan sértő, polemikus jellege csak újabb nyugtalansághoz vezetne, és tovább nehezítené a francia hugenották helyzetét. Capito ezt írta:⁵⁸

<i>Wolfgang Capito válaszelevele Kálvinnak (1535)</i>	
<p>„Az ízelítő a könyvedből nekem igen tetszik. Nem tudtam az egészet mélyebben megismerni az apró és számomra olvashatatlan betűk miatt. A kiadás kérdését, ha rám hallgatsz, alkalmasabb időben még egyszer megbeszéled. Már mindenütt hallani a szekták moráját, ezt a németek a válás nagy veszedelmére már megtapasztalták a nyilvánvaló tévelygésekkel folytatott küzdelem során. Miután az egyházak egymásnak estek, arra, hogy Krisztust a legpontosabban megrajzolhassuk, a legmegbízhatóbb eljárásnak a tanácskozás tűnik. De annak egyben bizonyító ereje is van, mivel a hit hasonlóságán kívül bármi is a vita tárgya, az a vetélkedések legtermékenyebbje lesz. Továbbá vannak ragyogó szerzők, akiket az Úr megkímélt az afféle tévelygéshez való makacs ragaszkodástól, s félek attól, hogy ezek tanulmányait mégis tüzre vetik, vagy bizonyára egyenesen a hitet, amit eddig tiszteletben tartottak, odahagyják és elsikkasztják a kegyesség tanulmányozását, amely, mint ahogy egyesek viszolyognak a kereszttől is, az erőtlenebb lelkekből könnyen elpárolog. Jobban szeretném, ha az írásban való szorgalmadat a nagyobb tetszést érdemlő érvelésre fordítanád. Visszafogom magam, s nem restellem, hogy ily nagy viszályok</p>	<p>„S. Gustus libri tui perplacet. Penitius cognoscere de toto non licuit propter minutos et mihi illegibiles characteres. De edendo, si nos audis, omnino proferes consilium in tempus commodius. Iam sectis omnia perstrepunt, et Germani magna calamitate religionis experti sunt, errores oppugnando fieri illustriores; rationem vero certissimam esse consulendi afflictis ecclesiis accuratissime depingere Christum. Sed et argumentum illud, quia extra analogiam fidei utcunque tractatur, foecundissimum erit rixarum. Deinde sunt au tores splendidi quos deiecit Dominus a pertinacia istiusmodi erroris affirmandi, quorum studia vereor ne incendantur, aut certe ne prorsus fidem quam hactenus coluerunt despondeant aversenturque studia pietatis, quae, ut crux alioqui fastidiosa, tenerioribus mentibus facile exhalant.</p> <p>Mallem etiam auspicareris scribendi industriam in argumento plausibiliore. Temperavi mihi, nec poenitet, quominus in tantis dissidiis</p>

In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vol. 10., Pars 2., 45–46 (24. sz. levél). Capito bizonyára Strasbourghban kapta meg a *Psychopannychia* kéziratát az ifjú Kálvintól. Béza ugyanis elmondja, hogy a reformátort és du Tillet-t kirabolta egy szolgálójuk Metz közelében, ezért „nagy nyomorba jutottak, s utoljára egyik szolgálójuktól kértek kölcsön. Így tudtak átvergődni Strasbourghba.” Béza: *Kálvin János élete*, 15. Vö. „Möglicherweise hat Calvin nach dem Verlassen Frankreichs in Strasbourgh das Manuskript Capito gezeigt und um eine Stellungnahme gebeten.” Neuser, Wilhelm H.: *Johann Calvin. Leben und Werk in seiner Frühzeit 1509–1541*, 148.

⁵⁸ Capito levelét Szabadi István fordításában közöljük teljes terjedelmében.

<p>idején író tollam révén alig valamit tárok a világ elé, kivéve a Hoseas-kommentárt, amit francia barátaim csikartak ki, pedig vannak, akik inkább azt szeretnék, hogy az én csendes magánéletem is az ő zavaros igyekezetük részévé váljék. Azt hiszed, alábbhagy nagy erőlködésük? Éppen hogy nem hagyott alább, sőt a jövő alkalmat ad majd, hogy más ruhájában magukat magasztalják. Az idő azonban megtanít majd mindenki írásának mélyebb megértésére. A francia egyházak szembenállásának ily mértéktelen állapota erősen megköveteli, hogy minden összecsapástól inkább maradj távol. Mert ilyen tevékenységgel a legtöbb, Krisztus táborához tartozó kiváló embert csak összezavarod, ám mégis, Marcianusom,⁵⁹ felőlem szabadon tehetsz, amit csak akarsz, akár kiadod, akár későbbre halasztod: csak azt akartam, hogy mellesleg nekem is legyen róla tudomásom. Ég veled! Strasbourgban. W. Capito.”</p>	<p>stilo in publicum quidquam mandarem, exceptis commentariis in Hoseam, quos amici Galli tum extorserunt. et sunt qui mallent, nunc otium meum quam turbulentum istum suum laborem sibi obtigisse. Putas perire sudores istos? Non sane perire, sed postera dies occasionem praebebit alio habitu illos ipsos venditandi. Tempus etiam docebit scripturarum omnium penitioem intelligentiam. Summa gallicarum ecclesiarum afflicta conditio efflagitat, ut ab omnibus contentionibus avocetis potius. Nam tali opera plurimos easque eximios assectatores castrorum Christi conturbabis, et tamen, mi Marciane, liberum per me fuerit, utrum velis, aut edendi aut differendi: volui tamen quod mihi videretur obiter indicare. Vale. Argen. V. Capito.”</p>
--	---

A levél tehát jól mutatja, hogy 1530-as években Capito még őszintén reménykedett az egyház egységében. Capito legerősebb kritikai megjegyzése azonban magára a témaválasztásra vonatkozott, hiszen véleménye szerint a reformátornak sokkal inkább egy olyan témáról kellett volna írnia, amely nagyobb figyelmet érdemel.⁶⁰ Wilhelm H. Neuser erről így vélekedik:

„Bár Capito udvarias szavakkal ellenezte a kiadást, indoklása mégis világos és egyértelmű: a traktátus nem szolgálja az egyház épülését.”⁶¹

Kétségtelen ugyan, hogy eleinte Bucer Márton is a közreadás ellen szólt, és pedig a strasbourgri anabaptisták egyre erőszakosabb fellépése miatt. De 1538 szeptemberében már a reformátor mellé állt, és a mű kiadására bátorította.⁶² Nem meglepő tehát, hogy ez éppen Strasbourgban jelent meg 1542-ben.

⁵⁹ Kálvin álneve (a szerző megjegyzése).

⁶⁰ Capito: Levél Kálvin Jánoshoz (1535). In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vol. 10., Pars 2., 45–46 (24. sz. levél).

⁶¹ „Obgleich Capito die Ablehnung des Drucklegung in höfliche Worte kleidet, ist sie klar und eindeutig. Der Traktat erbaut die Gemeinde nicht.” Ld. Neuser, Wilhelm H.: *Johann Calvin. Leben und Werk in seiner Frühzeit 1509–1541*, 156.

⁶² Ld. ehhez: Tavard, George H.: *The Starting Point of Calvin's Theology*. William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 2000, 1–20.

Annak köszönhetően, hogy Kálvin 1534 és 1542 között több ízben is átdolgozta a tanulmányát, a mű első változatának tartalma és felépítése nehezen állapítható meg. Kálvin elismerte a könyv második bevezetőjében (1536), hogy a már átolvasott, első (1534) értekezésben „a tárgyalás hevében bizonyos dolgokat élesebben és erősebben” mondott, ami talán „kényelmetlenül” érintett egyeseket.⁶³ Willem van't Spijker úgy látja: az új előszó visszafogott, békülékeny hangvétele arról tanúskodik, hogy a reformátor megfogadta Capito intő szavait:

„Kálvin szerint például az antitrinitáriusok vagy unitáriusok messze elhagyták a keresztyén hit kereteit. Ilyesmit az anabaptistákkal kapcsolatban azonban már nem mert teljes bizonyossággal állítani. Visszacsbításukra [...] látott még reményt.”⁶⁴

Az első kiadásban – a többszöri átdolgozások ellenére – mégis jelentékeny számú „sértő” megjegyzés maradt. Kálvin ezt írta a lelkiismeret nyugalmával kapcsolatban: „Ti [anabaptisták] ugyan a ti durvaságotoknál fogva [...]”⁶⁵ Továbbá: „üres hazugság”-nak és „bolondság”-nak nevezte az Isten titkához kapcsolt tanításaikat, őket „bódult új dogmatikusok”-nak,⁶⁶ a lélekkel kapcsolatos okoskodásaikat pedig céltalannak tartotta, és így vélekedett az Istenben talált nyugalomról:

„Békességben vannak az élők lelkei, ha Isten ígéjébe belenyugszanak, és nem akarják az ő Istenük akaratát megelőzni, hanem készen lévén azt követni oda, ahova őket hívja.”⁶⁷

Első teológiai művében a teljes Írás összefüggésébe helyezte a tévtanítók által bizonyító erejűnek vélt igehelyeket,⁶⁸ majd a szövegrészek pontos exegézisével sikeresen cáfolta azt, hogy a köztes állapotban (*status intermedius*) az emberi lélek a testtel együtt hal meg és alszik el. Helyes és érvényes tehát Pásztori-Kupán István azon megállapítása, hogy az ifjú reformátor két nézetet is megcáfolt, tudniillik: a lelkek nem alszanak, és nem semmisülnek meg a testi halál pillanatában, hanem Isten közösségében várják az utolsó ítéletet.⁶⁹

⁶³ Vö. Kálvin János: Az olvasókhöz. In: uő.: *Psychopannychia*, 6–9., ld. uo. 6.

⁶⁴ Spijker, Willem van't: *Kálvin élete és teológiája*. Kálvin Kiadó, Budapest 2003, 103.

⁶⁵ *Psychopannychia*, 26.

⁶⁶ Uo. 42., 82., 56.

⁶⁷ Uo. 28.

⁶⁸ »Sur les 277 citations bibliques, 148 sont tirées de l'Ancien et 129 du Nouveau Testament.« Gánóczy Sándor: *Le jeune Calvin. Genèse et évolution de sa vocation réformatrice*. F. Steiner, Wiesbaden 1966, 61. Kálvin tehát 277-szer hivatkozott a Szentíráásra, ebből 148 ószövetségi, 129 pedig újszövetségi utalás. Ez az adat Gánóczy könyvének angol nyelvű kiadásában már nem szerepel. Ld. Gánóczy Sándor: *The Young Calvin*. T&T Clark, Edinburgh 1988, 88–91. A megállapítást később átvette: Gánóczy Sándor – Scheld, Stefan: *Kálvin hermeneutikája. Szellemtörténeti feltételek és alapvonalak*. Kálvin Kiadó, Budapest 1997, 73. Gánóczy kutatási eredményeit revidálta: Pásztori-Kupán István: *Az emberi lélek és az örök élet Kálvin első teológiai munkájában*, 590–591.

⁶⁹ Pásztori-Kupán István: *Az emberi lélek és az örök élet Kálvin első teológiai munkájában*, 575.

Mindazonáltal a Kálvin-kutatók számára nem kis fejtörést okoz annak feltárása, hogy milyen érdemi kapcsolat áll fenn az anabaptisták és az emberi lélek alvását hirdető psychopannychisták között. Ugyanis a *Psychopannychia*ban három helyen jelenik meg az „anabaptista” vagy „katabaptista” megnevezés,⁷⁰ s eközben egyszer sem említi meg a „psychopannychisták”-at. Vajon a lélek alvásáról szóló tanítás olyannyira meghatározó tétele volt az újrakeresztelkedők teológiájának, hogy emiatt Kálvin egyszerűen csak anabaptistáknak tekintette a psychopannychistákat? Bár a kérdést még mindig nem sikerült tisztázni, mégis úgy tűnik, hogy a reformátor meggyőződése szerint a *Psychopannychia* minden egyes olvasójának tudnia kellett: „[...] e kiváló dogmának [lélek alvása] a szerzői a katabaptisták voltak.”⁷¹

A kurrens szaktudományi ismeretek azonban arra engednek következtetni, hogy a francia anabaptisták táborában korántsem voltak népszerűek a lélek alvására vonatkozó elgondolások.⁷² Ezt a nézetet képviseli Christian Neff is. Azonban állításait könnyen meg lehet cáfolni a híres genfi lelkész, Nicolas des Gallars *Ioannis Calvinii opuscula* című könyvecskéje (1552) alapján. Az viszont kétségtelen, hogy az anabaptisták hét artikulusból álló *Schleitbeimi Hitvallása* valóban nem foglalkozott a lélek alvásának kérdésével.⁷³ Mindazonáltal Nicolas des Gallars több mint tíz esztendővel Kálvin halála előtt kijelentette, hogy a *Psychopannychia* kiadására azért volt szükség, mivel

„[A reformátor] teológiai ellenségei az anabaptisták közül kerültek ki, és egy új tévtanítást hirdettek, tudniillik, hogy a lélek elpusztul [a testtel együtt].”⁷⁴

⁷⁰ *Psychopannychia*, 5., 6., 85. Vö. 1. „Verum saeculis aliquot sopitum, nuper per aliquot ex *Anabaptistarum* faece excitatum, scintillas emisit”, (2.) „Volui igitur hic commodum eos praemonere, qui tales sunt, ne quidquam in contumeliam suam trahant; sed quoties aliqua dicendi libertate evehor, sciant me agere cum nequissimo illo *Anabaptistarum* grege (e quorum scatebris haec primum, ut dixi, aqua profluxit) qui nec sic quidem pro meritis suis tractantur.” 3. „Istud rursus lectores omnes fsi vqui tamen erunt) memoria tenere volo: *Catabaptistas* (quos, ad omne genus flagitiorum designandum, nominasse satis est) esse praeclari huius dogmatis autores.” Calvinus: *Psychopannychia*. In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvinii opera quae supersunt omnia*. Vol. 5., Pars 1., 171–172.; 173–174.; 231–232.

⁷¹ Kálvin: *Psychopannychia*, 85.

⁷² Neff, Christian: Sleep of the Soul szócikk. In: Krahn, Cornelius (ed.): *The Mennonite Encyclopedia*. Vol. 4., Mennonite Publishing House, Scottsdale 1959, 543.

⁷³ Az anabaptisták *Schleitbeimi Hitvallását* Kálvin az 1544-ben kiadott *Brieve instruction pour armer tous bons fideles contre les erreurs de la secte commune des Anabaptistes* című munkájában cáfolta meg legrészletesebben. A mű érdekessége az, hogy a reformátor egy önálló fejezetben (VI.) foglalkozott a lélek alvásának kérdésével. Tette mindezt annak ellenére, hogy a *Hitvallás* korántsem foglalkozott a lélek halál utáni állapotával, s ez jól mutatja, hogy Kálvin meggyőződése szerint e tanítások egyértelműen az anabaptistáktól származtak.

⁷⁴ „Nicolas des Gallars, Pfarrer in Genf, hat im Jahr 1552 ‘Ioannis Calvinii opuscula’ veröffentlicht, darunter auch die *Psychopannychia*. [...] Er beginnt mit: ‘Wie die [Feinde], die aus der Gruppe der Anabaptisten entstanden sind, eine neue Art einführt, um die Seelen zu töten.’ Idézi: Neuser, Wilhelm H.: *Johann Calvin. Leben und Werk in seiner Frühzeit 1509–1541*, 148.

Εκκέρυς: Kálvin teológiai ellenfeleinek azonosítása

Pásztori-Kupán István a *Psychopannychia* textuáriumának összeállítása segítségével meggyőzően érvelt amellett, hogy az „anabaptista”, illetve „katabaptista” megnevezések igazából a „pápisták”-at jelölik, és használatukat a korabeli római cenzúra tette szükségessé.⁷⁵

Ha az anabaptisták, illetve katabaptisták tényleg a katolikusok fedőnevei, mégis csak felmerül a kérdés: vajon milyen félnivalója volt még Kálvinnak a katolikus cenzúrától, és pedig hat évvel az *Institutio* megjelenése (1536) után, illetve egy esztendővel az *Egyház megreformálásának szükségességéről*⁷⁶ írt művének közzététele (1543) előtt. Ugyanakkor az is érdekes, hogy Kálvin a *Psychopannychia* második kiadásában (1545) sem módosított az „anabaptisták” ellen irányuló szövegen, pedig az 1544-ben megjelent, *A Párizsi szent hittudományi kar hitcikkeinek cáfolata* című értekezésében már nyíltan bírálta a katolikusok purgatóriummal kapcsolatos tanításait?⁷⁷

III. Az anabaptisták és az *Institutio* első kiadása (1536)

Kálvin írott hagyatékának mélyreható vizsgálata azt mutatja, hogy a reformátor már az *Institutio* első (1536) kiadásában is fontosnak tartotta az államelmélet részletesebb kidolgozását. Nem kisebb ösztönző erő vezette őt erre, mint a reformáció balszárnyaként definiált anabaptista csoportok lázító, destruktív tanításai. Kálvin ugyanis nemcsak ideológiát látott az anabaptisták spirituális színezetű jelszavaiban, ugyanis – amint ezt Bohatec József látja – „a szellem anarchizmusában meglátta a tett anarchizmusának kibontakozását is”.⁷⁸ Tudniillik, a gyermekkereszttség megvetése, a nem szent és feddhetetlen életűnek vélt gyülekezeti tagok kirekesztése (szigorú egyházfegyelem), a lélek halhatatlansága, valamint a világi felsőbbtség legitimációjának megkérdőjelezése bénítóan hatott a kora-újkorai keresztyén államok egyházi és politikai életére. Az újrakeresztelkedők „münsteri királysága”, majd az azt követő 1535. június 25-i vérontás pedig csak tovább rontott a helyzeten. Ebben a vallási és morális krízishelyzetben jelent meg az *Institutio*, amelyet Kálvin 1535. augusztus 23-án ajánlott I. Ferenc francia királynak, tehát röviddel a münsteri események után.⁷⁹

A korabeli katolikus polémia egyik leghatékonyabb fegyverét az anabaptista és a „református” tanok összemosása jelentette. Ezért nem véletlen, hogy a

⁷⁵ Vö. Pásztori-Kupán István: *Az emberi lélek és az örök élet Kálvin első teológiai munkájában*, 581.

⁷⁶ Kálvin János: *Az egyház megreformálásának szükségességéről*. A Magyar Kálvin-fordítók kiadása, Pápa 1906.

⁷⁷ Calvinus: *Articuli a facultate s. theologiae Parisiensi*, 27.

⁷⁸ „Az újrakeresztelkedőknél a spiritualizmus köpönyegébe burkolózik minden zavaró és pusztító állatiasság.” Bohatec József: *Isten szuverenitása és az állam Kálvin tanításában*. Pápai Református Theológiai Akadémia, Pápa 1936, 8.

⁷⁹ Révész Imre: Az *Institutio* története. In: Victor János: *Kálvin János Institutója 1536*, ix–lxxvii.

hitújítás tiszta, bibliai alapokon nyugvó céljainak védelme az *Institutio* mielőbbi kiadását tette szükségessé. Kálvin így emlékezett vissza A zsoltárok könyvéhez írt kommentárjának (1557) előszavában:

„Franciaországban több hű és szent egyént égettek meg, s ennek a híre eljutott az idegen nemzetekhez is és e máglyák tüze [...] nagy gyűlöletet keltett az ilyen zsarnokság szerzői ellen. Hogy ezt lecsendesítsék, bizonyos gonosz és hazugságokkal telt könyveket hoztak forgalomba arról, hogy nem másokkal bántak ily kegyetlenül, csak az anabaptistákkal és azon lázadókkal, akik képzelésükkel és téves meggyőződésükkel nemcsak a vallást, hanem minden politikai rendet felforgattak. Midőn láttam, hogy ezek a [katolikus]⁸⁰ udvari fondorkodók költött mentségeikkel arra törekedtek, hogy az ártatlan vér méltatlan kioltása eltemettessék [...] Úgy tűnt nekem, hogyha férfiasan szembe nem szállok velük, csak gyávasággal és hűtlenséggel menthetném hallgatásomat. Ez volt az oka *Institutio*m kiadásának.”⁸¹

A „reformátusok”-at érő hamis vádak szépen megjelentek *Sadolet bíboros leveleiben* (1539) is, aki a genfi Tanácshoz eljuttatott írásában így emelt szót Farel Vilmos és Kálvin János lelkipásztori szolgálata ellen:

„Mert tudtam, hogy az ilyen emberek [reformátorok], kik régi, jó rendben lévő dolgokon újítanak, nemcsak az emberek lelkét mételyezik meg, hanem úgy a magán-, mint a közéletben is káros zavarokat és széthúzásokat idéznek elő.”⁸²

A hitújítók szélsőséges egyház- és társadalomellenes nézeteit hirdető katolikus propaganda igen eredményesnek bizonyult, ugyanis a „régí egyház” papjainak nemcsak a királyi udvar legbefolyásosabb tanácsadóit, hanem magát a királyt is

⁸⁰ Beillesztés tőlem.

⁸¹ Kálvin János: *Előszó a Zsoltárok könyvéhez*. Az előszó magyar nyelvű fordításához ld. Márton János: Kálvin János előjáró beszéde zsoltármagyarázataihoz. In: *Sárospataki Református Lapok* V. (1909/28), 310–312., uo. (1909/29), 320–322., az idézethez ld. uo. 311. Vö. „Ecce autem quum incognitus Basileae laterem, quia multis piis hominibus in Gallia exustis grave passim apud Germanos odium ignes illi excitaverant, sparsi sunt eius restinguendi causa improbi et mendaces libelli, non alios tam crudeliter tractari quam *Anabaptistas* ac turbulentos homines, qui perversis deliriis non religionem modo sed totum ordinem politicum convellent. Ego hoc ab aulicis artificibus agi videns, non modo ut indigna sanguinis innoxii effusio falsa sanctorum Martyrum infamia sepeliretur, sed ut posthac per caedes quaslibet absque ullius misericordia grassari liceret, silentium meum non posse a perfidia excusari censui, nisi me pro virili opponerem. Haec mihi edendae *Institutionis* causa fuit.” Calvinus, Iohannes: *Commentarii in Librum Psalterum* (Előszó). In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vol. 31., Pars 1., Brunsvigae 1887, (13–35.) 23.

⁸² Ladányi: *Sadolet bíboros levele a genfi tanácshoz és néphez Kálvin válaszával*, 4–5. Vö. „Sciebam enim ego, tales viros novatores veterum et bene constitutarum rerum, tales turbas, talia dissidia, non solum animabus hominum pestifera [...] sed rebus etiam et privatis et publicis perniciosas existere.” Calvinus: *Epistola ad Genevates*. In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vol. 5., Pars 1., (369–384.) 371.

sikerült a hitújítás ellen hangolnia.⁸³ Erre utal az I. Ferenc francia királynak címzett előszó, amelyben Kálvin így írt csalódottan:

„Jól tudom ugyan, milyen szörnyű vádaskodással árasztották el [tanácsadóid] a füledet és a lelkedet, hogy a mi ügyünket a lehető leggyűlöletesebb színben tüntessék fel előtted. De [...] fontolóra kell vened, hogy ha elég a pusztá vád, akkor nincs többé ártatlanság sem szóban, sem cselekedetben.”⁸⁴

Igen érzékenyen reagált az anabaptista és a „református” tanok összemosására, s ezért nem meglepő, hogy főművének alapintencióját elsősorban az újrakeresztelkedők elleni fellépés, valamint a „református hitcikkek” tisztázása jelentette.⁸⁵ E. Keeney *An Analysis of Calvin's Treatment of the Anabaptists in the Institutes* című tanulmánya is jól tükrözi,⁸⁶ hogy a genfi reformátor *Magnum Opusa* valójában lángoló vádirat az anabaptisták *Schleitheimi Hitvallása* (1527) ellen.

Az *Institutio* első kiadása azonban több lényeges kérdést is felvet Kálvinnak az újrakeresztelkedőkre vonatkozó éles kritikájával kapcsolatban, ugyanis előszeretettel vitatkozott például a „sztoikusok”-kal,⁸⁷ „skolasztikusok”-kal,⁸⁸ „szofisták”-kal,⁸⁹ „manicheusok”-kal,⁹⁰ „donatisták”-kal,⁹¹ „Áriusz követői”-vel,⁹² valamint a különféle római „papocskák”-kal.⁹³ De az „anabaptisták”-kal csak két esetben került összeütközésbe. Mindez tehát arra enged következtetni, hogy Kálvin főművében nemcsak konkrét, hanem bizonyítható vagy éppen

⁸³ I. Ferenc francia király eleinte toleranciát tanúsított volt a reformmozgalmak irányában. Türelme akkor fogyott el, amikor az »affaire des Placards« (1534. október 17–18.) során még az Amboise-i hálósobájában is megtalált egy reformáció szükségességét hirdető plakátot. Ld. Gordon, Bruce: *Calvin. A Biography*. Yale University Press, New Haven 2009, 40–42.

⁸⁴ Kálvin János: Levél Ferenc királyhoz. In: Victor János: *Kálvin János Institutiója*, (3–23.) 3.; vö.: „Equidem scio quam atrocibus delationibus aures animumque tuum impleverint, ut causam nostram tibi quam odiosissimam redderent.” Calvinus, Iohannes: *Potentissimo illustrissimoque monarchae, Francisco Francorum regi christianissimo, principi ac domino suo sibi observando Ioannes Calvinus pacem ac salutem in Domino* (1536). In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vol. 1., Pars 1., Brunsvigae 1863, (9–26.) 9.

⁸⁵ Höpfl, Harro: *The Christian Polity of John Calvin*. Cambridge University Press, Cambridge 1982, 21.

⁸⁶ Keeney, William E.: *An Analysis of Calvin's Treatment of the Anabaptists in the Institutes*. – Kiadatlan kézirat. Megtalálható az H. H. Meeter Center for Calvin Studies (Grand Rapids, MI, USA) állományában 3982-es jelzettel. Ld. még: Battles, Ford Lewis: Editorial notes. In: uő. (Trans.): *Institutes of the Christian Religion of John Calvin (1536 Edition)*. The H. H. Meeter Center for Calvin Studies – William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 21986, 230–338.

⁸⁷ Victor János: *Kálvin János Institutiója 1536*, 218.

⁸⁸ Uo. 191.

⁸⁹ Uo. 70.

⁹⁰ Uo. 78.

⁹¹ Uo. 144.

⁹² Uo. 71.

⁹³ Uo. 197.

„elképzeltető” módon is utal az újrakeresztelkedőkre. Ezt foglalja össze az alábbi táblázat.

<i>Anabaptista utalások az Institutióban (1536)</i>			
	Explicit	Bizonyítható	Elképzeltető
Levél I. Ferenc királynak	1 ⁹⁴	2 ⁹⁵	
A törvényről		3 ⁹⁶	1 ⁹⁷
A hitről		2 ⁹⁸	3 ⁹⁹
Az imádságról		1 ¹⁰⁰	
A sákramentumokról	1 ¹⁰¹	11 ¹⁰²	
A hamis sákramentumokról		1 ¹⁰³	1 ¹⁰⁴
A keresztyén szabadságról		16 ¹⁰⁵	3 ¹⁰⁶

A táblázat jól mutatja, hogy az anabaptisták vallásos-politikai elgondolásainak legátfogóbb cáfolata a mű keresztyén szabadságról szóló fejezetében található. Ezért kijelenthetjük, hogy a tévtanítók gyermekkeresztséggel, egyházfegyelemmel, valamint a lélek halhatatlanságával kapcsolatos tanításai mellett Kálvin első-sorban a „reformátusok” társadalmi anarchiára való törekvését utasította vissza. Mindehhez járul még az *Institutio* teológiai-etikai szempontból keretes szerkezete, felépítése. A szaktudományi hagyomány mai állása szerint a reformátor főművé-

⁹⁴ Victor János: *Kálvin János Institutiója 1536*, 19. Vö.: „Per quas ubi nihil profectum est, ad insidias se convertit, dissidia et dogmatum contentiones per Catabaptistas suos, et alia nebulonum portenta excitavit, quibus eam obscuraret et tandem extingueret.” Calvinus: *Potentissimo illustrissimoque monarchae, Francisco Francorum*. In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vol. 1., Pars 1., 23–24.

⁹⁵ Victor János: *Kálvin János Institutiója 1536*, 3., 4.

⁹⁶ Uo. 33., 47., 53.

⁹⁷ Uo. 43.

⁹⁸ Uo. 85., 90.

⁹⁹ Uo. 76., 78., 79.

¹⁰⁰ Victor János: *Kálvin János Institutiója 1536*, 118.

¹⁰¹ Uo. 144. Vö.: „Tales hodie sunt *Catabaptistae* nostri, qui rite nos baptisatos pernegant, quod ab impiis et idololatrīs in regno papali baptisati sumus, itaque anabaptismum furiose urgent.” Calvinus: *Christiana Religio Instituitio (1536)*. In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vol. 1., Pars 1., (9–248.) 115.

¹⁰² Victor János: *Kálvin János Institutiója 1536*, 127., 128., 131., 145., 146x2, 147., 148., 161x2., 162.

¹⁰³ Uo. 208.

¹⁰⁴ Uo. 264.

¹⁰⁵ Victor János: *Kálvin János Institutiója 1536*, 253., 278–279., 294., 296., 298., 299x2., 303., 306., 307–308., 310., 313., 314., 316., 319., 323–324.

¹⁰⁶ Uo. 269., 286–287., 291.

nek előszava egy nagyobb terjedelmű bevezetőként áll a kötet hat fejezete előtt, amely így a könyv szerves részét képezi.¹⁰⁷

Az I. Ferenc francia királynak címzett levelet, valamint a hatodik fejezetet vizsgálva azt láthatjuk, hogy Kálvin *Magnum Opus*-át éppen az anabaptisták egyház- és politikaellenes tanításainak visszautasítása foglalja keretbe. Kálvin tehát sikeresen lépett fel az anabaptisták szélsőséges megnyilvánulásaiival szemben, melyeket teológiai és etikai értelemben is „karanténba zárt”.

<i>Institutio (1536)</i>	
<i>Levél I. Ferenc királynak</i>	<i>A keresztyén szabadságról (VI. fej.)</i>
„Te magad lehetsz rá a tanúnk, Felsőleges Király, nap nap után milyen hazug rágalomokkal árulják be előtted ezt a [református] tant: hogy annak nem más a célja, mint minden királyi uralmat megdönteni, a békét megháborítani, minden törvényt eltörölni, minden birtoklást és tulajdont megszüntetni, egyszerűen az egész világot fenekesül felforgatni. Pedig [...]” ¹⁰⁸	„Sokan [anabaptisták] ugyanis, amikor azt hallják, hogy az Evangélium olyan szabadságot ígér, amely nem ismer az emberek között sem királyt, sem urat, [...] azt hiszik, hogy ennek a szabadságnak semmi hasznát nem élvezhetik addig, amíg még valamilyen hatalmasságot látnak maguk fölé emelkedni. Úgy vélik [...] addig nem lesz rendben semmi sem [...] amíg nem lesznek többé sem bíróságok, sem törvények, sem hatóságok...” ¹⁰⁹

Külön figyelmet érdemel, hogy a genfi reformátor az *Institutio* VI. fejezetében szólt részletesen arról a két differenciált valóságról, amelyet a *Schleitheimi Hitvallás* VI. artikulusa a „test” és a „lélek” szerint való kormányzásnak nevez; s bár Kálvin meggyőződése szerint a két regiment „színtere” lényegesen külön-

¹⁰⁷ Ld. Selderhuis, Herman J.: The Institutes. In: uő. (ed.): *The Calvin Handbook*. William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 2009, 199–206.

¹⁰⁸ Kálvin: *Levél Ferenc királyhoz*, 4. Vö.: „Ne quis haec iniuria nos queri existimet, ipse nobis testis esse potes, Rex Nobilissime, quam mendacibus calumniis quotidie apud te traducatur, quod non aliorum spectet nisi ut regna omnia et politiae subvertantur, pax perturbetur, leges omnes abrogentur, dominia et possessiones dissipentur, omnia denique sursum deorsum volvantur.” Calvinus: *Potentissimo illustrissimoque monarchae, Francisco Francorum*. In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vol. 1., Pars 1., 10.

¹⁰⁹ Victor: *Kálvin János Institutioja 1536*, 298. Vö.: „Illi enim cum in evangelio promitti libertatem audiunt, quae nullum inter homines regem, nullumque magistrum agnoscat, sed in Christum unum intueatur, nullum libertatis suae fructum capere se posse putant, quamdiu aliquam supra se eminere potestatem vident. Itaque nihil fore salvum existimant, nisi totus in novam faciem orbis reformetur, ubi nec iudicia sint, nec leges, nec magistratus et si quid simile est quod officere suae libertati opinantur.” Calvinus: *Christianae Religionis Institutio*. In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vol. 1., Pars 1., 228.

bözik egymástól,¹¹⁰ a két szereplő entitásának legfőbb jellemzőit ekkor azonban még közösen tárgyalta.¹¹¹

<i>A Schleithemi Hitvallás tételeinek cáfolata az <i>Institutió</i>ban</i>	
<i>Schleithemi Hitvallás (1527)</i>	<i>Institutio (1536)</i>
A keresztségről	Levél I. Ferenc királynak
A büntetésről (kiközösítés)	A törvényről
Az Úrvacsoráról	A hitről
Az elkülönülésről	Az imádságról
A vezetőségről (lelkipásztorok)	A sákramentumokról
A fegyverfogásról	A hamis sákramentumokról
Az esküről	A keresztyén szabadságról

A *Schleithemi Hitvallás* fegyverfogásról szóló artikulusának legsúlyosabb politikai-etikai állásfoglalásának az tekinthető, hogy a „világi bíróságok előtti perlekedés”, valamint a magisztrátusi tisztség betöltése nemcsak a vallással, hanem a kegyességgel is összeférhetetlen, s ezért nem méltó a keresztyénekhez. A fegyverfogás pedig kifejezetten ellentétes az Isten Törvényével, amely mindenekelőtt a felebaráti szeretet fontosságát hangsúlyozza.

A hitvallás VI. részét olvasva azonban felmerül a kérdés, hogy vajon honnan ered az anabaptisták ilyen szigorú felsőbbiség-ellenessége? Hans Hillerbrand a *The Anabaptist View of the State* című tanulmányában négy lehetséges indokot is megjelölt: 1. nem találtak a Szentírásban kézenfekvő bizonyítékot arra, hogy az igazi keresztyének is részt vehetnek e felsőbbiség munkájában; továbbá, hogy 2. Jézus Krisztus példája és 3. kifejezett parancsa (vö. Mt 20,25–27) is a távolmaradás mellett szólt; 4. az anabaptisták Jézus egyháza és a világ (*sacerdotium* és az *imperium*) radikális szétválasztására törekedtek.¹¹²

Nem véletlen tehát, hogy az *Institutio* záró fejezetében Kálvin élesen szembehelyezkedett az újakeresztelkedőkkel. Főművének elkészítésekor már bizonyára jól ismerte a tévtanítók *Schleithemi Hitvallását*, hiszen a kétféle kormányzat bemutatásakor így vélekedett:

„Vannak ugyan rajongók [anabaptisták], akik azt hajtogatják, hogy miután Krisztussal meghalunk a világ elemei számára [...] és a mennyei világba helyeztettünk,

¹¹⁰ „Holott pedig az, aki különbséget tud tenni a test és a lélek között, a mostani, múlandó élet és a jövődi örök élet között, könnyen beláthatja azt is, milyen nagy különbség választja el egymástól a Krisztus lelki országát és a polgári rendet.” Victor János: *Kálvin János Institutiója 1536*, 298.

¹¹¹ „Azzal, hogy Kálvin egybekapcsolta a keresztyén szabadság, az egyházi és a világi kormányzat vizsgálatát, célja egyértelművé válik. [...] Úgy tekintett a keresztyén szabadság témájára, mint amely a legjobb táptalajt biztosítja a tévtanítások számára.” Höpfl, Harro: *The Christian Polity of John Calvin*, 34.

¹¹² Hillerbrand, Hans: *The Anabaptist View of the State*. In: *Mennonite Quarterly Review* XXXII (1958/4), 83–110.

nem illik hozzánk és mélyen alatta áll a mi magas méltóságunknak olyan világi és tisztátalan gondokkal elfoglalni magunkat [hivatalviselés], amelyek a keresztyén embertől távol eső ügyek körül forognak.”¹¹³

Emiatt Kálvin azt a jelentőségteljes bibliai tanítást állította a polgári kormányzatról szóló fejtegetéseinek tengelyébe, hogy a felsőbbségek kivétel nélkül mindnyájan Isten képét és tekintélyét hordozzák.¹¹⁴ Megbízatusuk az Úrtól származik, ezért nyilván magát Istent szidalmazzák azok, akik becsmérelni merik ezt a szent szolgálatot.¹¹⁵ A keresztyéneknek tehát nemcsak joga, hanem kötelessége is részt venni a polgári kormányzat munkájában, amelynek fontossága mind a kenyérnél, mind pedig a víznél feljebbvaló, s mindezt annak érdekében:

„[...] hogy a keresztyének között fennállhasson a vallás nyilvános tekintélye és az emberek között megmaradhasson az emberiség.”¹¹⁶

A felsőbbség tekintélyének helyreállítása után Kálvin érdeklődésének homlokterébe a keresztyének „perlekedési szenvedélye” került, magyarán az a teológiai-etikai dilemma, hogy szabad-e a hívőknek felebarátaik ellen pert indítania. A probléma kibontásakor pedig ismét csak az anabaptisták hitvallására tekintett, majd így vélekedett:

„Vannak sokan [anabaptisták], akik szerint a felsőbbség szolgálatára a keresztyének között nincs is szükség, és ők azt kegyességük megtagadása nélkül úgy sem vehetik igénybe, mert hiszen a bosszúállás, a törvényszék elé menetel, a perlekedés, tiltott dolog az ő számukra.”¹¹⁷

Az újrakeresztelkedők tanításaival ellentétben Kálvin a bíróságokat, Pál apostol útmutatásai (Róm 13,4) alapján, a „felsőbbség oltalmazó kezé”-nek tekintette, mely alatt a keresztyének is védelmet találhatnak a becstelen és gonosz emberek támadásai ellen.¹¹⁸ Tehát világi nyugodt és békés életet élhetünk felsőbbségek vezette bíróságok segítségével; s bár úgy vélte, hogy a bírósághoz fordulás (tör-

¹¹³ Victor János: *Kálvin János Institutiója 1536*, 299. Vö.: „Sic quidem fanatici nonnulli iactant. Postquam mortui sumus per Christum elementis huius mundi (Col. 2), et translati in regnum Dei sedemus inter coelestes, indignum hoc nobis esse ac infra nostram excellentiam longe positum, profanis istis ac impuris curis occupari, quae circa aliena a christiano homine negotia versantur.” Calvinus: *Christianae Religionis Institutio*. In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vol. 1., Pars 1., 229.

¹¹⁴ Victor János: *Kálvin János Institutiója 1536*, 301.

¹¹⁵ Uo. 303.

¹¹⁶ Uo. 300.

¹¹⁷ Victor János: *Kálvin János Institutiója 1536*, 313. Vö.: „Plurimis videtur supervacaneum esse munus magistratus inter Christianos, quod scilicet implorare pie non possint, utpote quibus vindicare, in iudicium postulare, litigare vetitum sit.” Calvinus: *Christianae Religionis Institutio*. In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vol. 1., Pars 1., 239.

¹¹⁸ Victor János: *Kálvin János Institutiója 1536*, 313.

vénykezés) „jogosult dolog” a keresztyének számára is, ez csakis abban az esetben lehetséges, ha helyesen élnek vele.

„Ha azt halljuk, hogy a felsőbbiségtől nyert védelem Istentől származó szent ajándék, annál gondosabban kell óvakodnunk attól, hogy azt a magunk hibáival be ne szennyezzük. Azok pedig [anabaptisták], akik mindenféle bírósági tárgyalást kereken elítélnék, tudják meg, hogy ezzel Istennek egy szent rendelkezését vetik meg.”¹¹⁹

Kálvin hosszasan értekezett az anabaptisták fegyverfogásra vonatkozó elvetéseiről is. A *Schleitheimi Hitvallás* VI. artikulusa szerint a fegyverfogás kifejezetten ellentétes az Isten Törvényével, amely korántsem a vérontást, hanem a „kiközösítés lelki fegyverét” tekinti a bűnösök elleni harc legitim eszközének. A kard ugyanis halálos sebet okozhat, Jézus pedig azt mutatta meg a házasságtörő asszony (Jn 8,1–11) „ítéletében”, hogy ő nem akarja a bűnös ember halálát, hanem hogy megtérjen bűnéből, és éljen. Az újrakeresztelkedők szerint csakis a világi felsőbbiségek ragadhatnak fegyvert, s mivel a keresztyének részvétele a polgári hatalomgyakorlásban összeférhetetlen a Törvény szellemével és az igazi kegyességgel, a fegyverfogás sem engedélyezett a hívők számára.

Tény, hogy Kálvin rendre megcáfolta az anabaptisták fegyverfogásra vonatkozó tanításait. Teológiai-etikai fejtegetéseiben ugyanis világossá tette, hogy Isten nem hiába adott fegyvert a keresztyén uralkodók kezébe. A reformátor *Institutió*-jának záró fejezetében pedig újra megvizsgálta a *Schleitheimi Hitvallás* artikulusait, majd ezt írta:

„Azonban itt, úgy látszik, egy súlyos és nehezen megoldható kérdés merül fel. Ha ugyanis az Isten törvénye minden keresztyénnek megtiltja az emberölést és a próféta is azt mondja az egyházzól, hogy ott ‘nem ártanak és nem pusztítanak sehol’, hogyan egyeztethető akkor össze a felsőbbiségben az istenfélelem és a vérontás?”¹²⁰

Kálvin meggyőződése szerint a magisztrátusok fegyverviselése olyan „fényt kísérő árnyék”, amely az Istentől rendelt áldásos tevékenységükkel együtt járó „megtorlási” kötelességüket jelenti. A Törvény ugyan tiltja az emberölést, de azért, hogy a gyilkosság ne maradjon büntetés nélkül, az Úr fegyvert adott az

¹¹⁹ Victor János: *Kálvin János Institutiója 1536*, 314. Vö. „Caeterum, cum sanctum esse Dei donum audimus magistratus, eo diligentius cavendum est, ne nostro vitio polluat. Qui vero iudiciarias omnes disceptationes praecise damnant, intelligant se sanctam Dei ordinationem simul repudiare.” Calvinus: *Christianae Religionis Institutio*. In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vol. 1., Pars 1., 240.

¹²⁰ Victor János: *Kálvin János Institutiója 1536*, 306. Vö. „Verum ardua hic, ut videtur, et difficilis nascitur quaestio. Si lege Dei (Deut. 5) occidere Christiani omnes vetantur, et propheta (Ies. 11. 65) de monte sancto Dei, hoc est ecclesia, vaticinatur quod non affligent in ea, neque nocebunt, quomodo magistratibus et piis simul et sanguinariis esse liceat?” Calvinus: *Christianae Religionis Institutio*. In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vol. 1., Pars 1., 234.

uralkodók kezébe, hogy azzal minden gyilkosra lesújtsanak.¹²¹ Van azonban egy kivétel – hangsúlyozta Kálvin: nem szabad ártani és pusztítani, ugyanis csak a kegyelmességgel párosuló megtorlás (itt: igazságszolgáltatás) nyerheti el az Isten jóváhagyását.¹²²

Összegzés

A tanulmány Kálvin egyház- és társadalomformáló szolgálatának korai időszakát (1534–1536) vette vizsgálat alá, és arra a kérdésre kereste a választ, hogy kik is voltak valójában az anabaptisták, s hogy szélsőséges vallásos és morális elgondolásaik miképpen befolyásolták a reformátor *Institutió*jában és egyéb értekezéseiben közzétett politikai, teológiai-etikai állásfoglalásait. Ugyanis irodalmi működésének kezdetén éles összeütközésbe került az Orléans környékén élt psychopannychistákkal, akik szerint az emberi lélek értelem, emlékezet és érzés nélkül alszik a halál pillanatától az utolsó ítélet napjáig. Mivel a lélek nem képes fennmaradni az emberi test nélkül, mások úgy hitték, hogy míg az ember fel nem támad, testével együtt a lelke is elpusztul és elenyészik. Ami a középkori római vallásos gondolkodást illeti, ezek az elképzelések a holtakért mondott imádságokat, valamint a szentek közbenjárásáról szóló elgondolásokat hatástalanították volna. Jóllehet a lélek alvását hirdető tévtanítások korántsem voltak új keletűek a reformáció korában, Kálvin mégis erről a kérdéstről írta meg első teológiai művét (1534), amely később *Psychopannychia* néven vált ismertté. Bár a reformátor értekezése jelentős szövegtörténeti kérdéseket vet fel, művének érdekességét mégis az adja, hogy meggyőződése szerint „e kiváló dogmának [lélek alvása] a szerzői a katabaptisták voltak”.¹²³ Úgy tűnik tehát, hogy Kálvin első teológiai vonatkozású művének „ellenfelei” elsősorban a radikális anabaptisták népes táborában keresendők. Az ifjú reformátor a teljes Írás összefüggésébe helyezte a tévtanítók által bizonyító erejűnek vélt igehelyeket, majd a szövegrészek pontos exegézisének segítségével mutatta ki, hogy a lelkek nem alszanak, és nem semmisülnek meg a testi halál pillanatában, hanem Isten közösségében várják az utolsó ítéletet.

A *Psychopannychia* elkészítését az *Institutio* megjelenése követte 1536-ban. A korabeli katolikus polémia egyik leghatékonyabb fegyverét az anabaptista és a „református” tanok összemosása jelentette. Ezért nem véletlen, hogy Kálvin fontosnak tartotta megcáfolni az újrakeresztelkedők *Schleitheimi Hitvallását*, és pedig a hitújítás tiszta, bibliai alapokon nyugvó céljainak védelme érdekében. Ezért az anabaptisták legfontosabb hitvallási iratának artikulusai arra indították a reformátort, hogy főművében teológiai és etikai értelemben is „karanténba zárja” a vallásos rajongók tévtanításait, különös tekintettel a politikai teológia kérdéseire: a magisztrátusi tiszt méltóságára, a hívők perindítási jogosultságára, valamint a fegyverforgás és az eskütétel általános tilalmára.

¹²¹ Victor János: *Kálvin János Institutiója 1536*, 236.

¹²² Uo. 307.

¹²³ *Psychopannychia*, 85.

Felhasznált irodalom

- Bainton, Ronald: The Left Wing of the Reformation. In: *The Journal of Religion* XXI (1941/2), 124–134.
- Balke, Willem: *Calvin and the Anabaptist Radicals*. William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 1981.
- Balke, Willem: Calvin and the Anabaptists. In: Selderhuis, Herman J. (ed.): *The Calvin Handbook*. William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 2009, 146–154.
- Battles, Ford Lewis: Editorial notes. In: uő. (Trans.): *Institutes of the Christian Religion of John Calvin (1536 Edition)*. The H. H. Meeter Center for Calvin Studies – William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 2¹⁹⁸⁶, 230–338.
- Bender, Harold S.: *Conrad Grebel c. 1498–1526. The Founder of the Swiss Brethren Sometimes Called Anabaptists*. Herald Press, Scottsdale 1950.
- Bender, Harold S.: The Anabaptist Vision. In: Hershberger, Guy F. (ed.): *The Recovery of the Anabaptist Vision (Dissent and Nonconformity Series Vol. XXII.)*. The Baptist Standard Bearer Inc, Paris 3²⁰⁰⁰, 29–57.
- Béza Theodor: *Kálvin János élete*. Kálvin Kiadó, Budapest 2¹⁹⁹⁸.
- Bihary, Michael (ed.): *Bibliographia Calviniana. Calvins Werke und ihre Übersetzungen 1850–1997*. Bihary Michael kiadása, Praha 3²⁰⁰⁰.
- Bohatec József: *Isten szuverenitása és az állam Kálvin tanításában*. Pápai Református Theológiai Akadémia, Pápa 1936.
- Bonnet, Jules (ed.): *Letters of John Calvin*. Vols. 1-4., Wipf & Stock Publishers, Eugene 2007.
- Calvinus, Ioannes: Articuli a facultate s. theologiae Parisiensi determinati super materiis fidei nostrae hodie controversis. Cum Antidoto. In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvinii opera quae supersunt omnia*. Vol. 7., Pars 1., Brunsvigae 1868, 1–44.
- Calvinus, Iohannes: Christianae Religionis Institutio (1536). In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvinii opera quae supersunt omnia*. Vol. 1., Pars 1., 9–248.
- Calvinus, Iohannes: Commentarii in Librum Psalterum (Előszó). In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvinii opera quae supersunt omnia*. Vol. 31., Pars 1., Brunsvigae 1887, 13–35.
- Calvinus, Iohannes: Institutionis Religionis Christianae (1559). In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvinii opera quae supersunt omnia*. Vol. 2., Brunsvigae 1864, Pars 1., 1–1118.
- Calvinus, Iohannes: Psychopannychia. Vivere apud Christum non dormire animis sanctos qui fide Christi decedunt. In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvinii opera quae supersunt omnia*. Vol. 5., Pars 1., Brunsvigae 1866, 169–232.
- Calvinus, Iohannes: Responsio ad Sadoleti Epistolam. In: Baum, Guilielmus – Cunitz, Eduardus – Reuss, Eduardus (ed.): *Ioannis Calvinii opera quae supersunt omnia*. Vol. 5., Pars 1., Brunsvigae 1866, 386–416.

- Cottret, Bernard: *Calvin. A Biography*. William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 2000.
- Doumerque, Emil: *Jean Calvin. Les hommes et les choses de son temps*. Tome 6., Georges Bridel & Cie Éditeurs, Lausanne 1926.
- Estep, William R.: *The Anabaptist Story. An Introduction to Sixteenth-Century Anabaptism*. William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 1996.
- Fazakas Sándor: Kálvin szociáletikája. In: uő. (szerk.): *Kálvin időszerezése. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékeiről és magyarországi hatásáról*. Kálvin Kiadó, Budapest 2009, 104–139.
- Fazakas Sándor: „Mert a szegény nem fogy el a földről...” Kálvin társadalmi etikájának kialakulása és gyakorlati jelentősége. In: *Studia Theologica Debrecinensis* II. (2009/2), 91–105.
- Friedman, Robert: Anabaptist szócikk. In: Krahn, Cornelius (ed.): *The Mennonite Encyclopedia*. Vol. 1., Mennonite Publishing House, Scottsdale 1955, 113–114.
- Gäbler, Ulrich: *Huldrych Zwingli. Bevezetés életébe és munkásságába*. Kálvin Kiadó, Budapest 2008.
- Gánóczy Sándor: *Le jeune Calvin. Genèse et évolution de sa vocation réformatrice*. F. Steiner, Wiesbaden 1966.
- Gánóczy Sándor: *The Young Calvin*. T&T Clark, Edinburgh 1988.
- Gánóczy Sándor – Scheld, Stefan: *Kálvin hermeneutikája. Szellemtörténeti feltételek és alapvonalak*. Kálvin Kiadó, Budapest 1997.
- Goeters, Gerhard: Die Vorgeschichte des Täuferturns in Zürich. In: Abramowski, Luise – Goeters, Gerhard (hrsg.): *Studien zur Geschichte und Theologie der Reformation*. Neukirchener Verlag, Neukirchen 1969, 239–281.
- Gordon, Bruce: *Calvin. A Biography*. Yale University Press, New Haven 2009.
- Greschat, Martin: *Martin Bucer. A Reformer and His Times*. Westminster John Knox Press, Louisville 2004.
- Heussi, Karl: *Kompendium der Kirchengeschichte*. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1958.
- Hillerbrand, Hans: The Anabaptist View of the State. In: *Mennonite Quarterly Review* XXXII (1958/4), 83–110.
- Höpfl, Harro: *The Christian Polity of John Calvin*. Cambridge University Press, Cambridge 1982.
- Hwang, Jung-Uck: *Der junge Calvin und seiner Psychopannychia*. Europäische Hochschulschriften XXIII. Peter Lang, Frankfurt-am-Mein 1991.
- Hyma, Albert: Contributions of the Anabaptists to the Separation of Church and State. In: *Torch and Trumpet* XVI (1966/3), 12–16.
- Jackson, John R.: *The Relationship of Church and State: A comparison of the thought of John Calvin with that of the Anabaptists*. – Kiadatlan kézirat. Megtalálható az H. H. Meeter Center for Calvin Studies (Grand Rapids, MI, USA) állományában 2688-as jelzettel.
- Kálvin János: *A párizsi szent hittudományi kar hitcikkei, melyeket bitüink manapság vitatott tárgyairól határozott, cáfolattal*. A Magyar Kálvin-fordítók kiadása, Pápa 1908.
- Kálvin János: *Az egyház megreformálásának szükségességéről*. A Magyar Kálvin-fordítók kiadása, Pápa 1906.

- Kálvin János: *Psychopannychia* vagyis értekezés arról, hogy nem alusznak, hanem a Krisztusnál élnek azoknak a szenteknek a lelkei, kik a Krisztusban való hitben bálnak meg. A Magyar Kálvin-fordítók kiadása, Pápa 1908.
- Keeney, William E.: *An Analysis of Calvin's Treatment of the Anabaptists in the Institutes*. – Kiadatlan kézirat. Megtalálható az H. H. Meeter Center for Calvin Studies (Grand Rapids, MI, USA) állományában 3982-es jelzettel.
- Kempff, David.: *A Bibliography of Calviniana (1959–1974)*. Institute for Reformational Studies, Transvaal 1983.
- Kingdon, Robert M.: *Geneva and the Coming of the Wars of Religion in France 1555–1563*. Librairie E. Droz, Geneva 1956.
- Kingdon, Robert M.: *Geneva and the Consolidation of the French Protestant Movement 1564–1572. A Contribution to the History of Congregationalism, Presbyterianism, and Calvinist Resistance Theory*. Librairie E. Droz, Geneva 1967.
- Köhler, Walter: *Die Zürcher Täufer: Gedenkschrift zum 400-jährigen Jubiläum der Mennoniten oder Taufgesinnten, 1525–1925*. [k. n.], Ludwigshaven 1925.
- Ladányi Pál (ford.): *Sadolet bíboros levele a genfi tanácsbhoz és néphez Kálvin válaszával*. A Magyar Kálvin-fordítók kiadása, Pápa 1907.
- Littell, Franklin H.: *The Anabaptist View of the Church*. Dissent and Nonconformity Series Vol. XI. The Baptist Standard Bearer Inc, Paris 2000.
- Márkus Mihály: Kálvin, az európai reformáció szervezője (I. rész). In: *Theológiai Szemle*, Új folyam XXXII (1989/5), 274–281., (II. rész) uo. XXXIII (1990/1), 34–42.
- Márton János: Kálvin János előjáró beszéde zsolttármagyarázataihoz. In: *Sárospataki Református Lapok* V (1909/28), 310–312., uo. (1909/29), 320–322.
- McNeill, John T.: Fifty years of Calvin Study (1918–1968). In: Walker, Williston: *John Calvin. The Organiser of Reformed Protestantism*. Schocken Books, New York 21969, xvii–lxxvii.
- Neuser, Wilhelm H.: *Johann Calvin. Leben und Werk in seiner Frühzeit 1509–1541*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2009.
- Niesel, Wilhelm: *Calvin-bibliographie (1901–1959)*. CHR. Kaiser Verlag, München 1961.
- Pásztori-Kupán István: Az emberi lélek és az örök élet Kálvin első teológiai munkájában. In: *Református Szemle* CII (2009/5), 573–594.
- Pruzsinszky Pál: *Kálvin János*. Szerk.: Antal Géza. Református Egyházi Könyvtár VIII. 2. köt. A Magyar Református Egyház kiadása, Pápa 1912.
- Rempel, John D.: *The Lord's Supper in Anabaptism: a study in the Christology of Balthasar Hubmaier, Pilgram Marpeck, and Dirk Philips*. Herald Press, Waterloo 1993.
- Scholl, Hans: Karl Barth as Interpreter of Calvin's Psychopannychia. In: Neuser, Wilhelm H. – Armstrong, Brian K. (ed.): *Calvinus sincerioris religionis vindex. Calvin as Protector of the Purer Religion*. Sixteenth Century Journal Publishers, Kirksville 1997, 291–308.
- Schwarz, Reinhard: *Die apokalyptische Theologie Thomas Müntzers und der Taboriten*. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1977.
- Schwendemann, Wilhelm: *Leib und Seele bei Calvin. Dei erkenntnistheoretische und anthropologische Funktion des platonischen Leib-Seele-Dualismus in Calvin's Theologie*. Calwer Verlag, Stuttgart 1996.

- Selderhuis, Herman J.: The Institutes. In: uő. (ed.): *The Calvin Handbook*. William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 2009.
- Smeeton, Donald D.: Calvin's Conflict with the Anabaptists. In: *The Evangelical Quarterly* LIV (1982/1), 46–54.
- Spijker, Willem van't: *Kálvin élete és teológiája*. Kálvin Kiadó, Budapest 2003.
- Stayer, James M.: *Anabaptists and the Sword*. Wipf & Stock Publishers, Eugene 2002.
- Szűcs Ferenc: Kálvin felfogása a hatalomról és az államról. In: *Collegium Doctorum* IV., (2008), 19–26.
- Tavard, George H.: *The Starting Point of Calvin's Theology*. William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 2000.
- Tóth Kálmán: Kálvin és a korai kálvinizmus az engedelmességről és ellenállásról. In: Ladányi Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Sebestyén Jenő születésének 100. évfordulójára*. Református Egyház Zsinati Sajtóosztályának kiadása, Budapest 1986, 211–233.
- Victor János (ford.): *Kálvin János Intitutiója 1536* (Budai Gergely szerk.: Református Egyházi könyvtár XIX.). A Magyar Református Egyház kiadása, Budapest 1936.
- Wenger, J. C.: The Schleithem Confession of Faith. In: *Mennonite Quarterly Review*. XIX (1945/8), 243–253.
- Williams, George Huntston: Introduction. In: Williams, George Huntston – Mergal, Angel M. (ed.): *Spiritual and Anabaptist Writers (The Library of Christian Classics)*. The Westminster Press, Philadelphia 1957, 19–39.
- Williams, George Huntston: *The Radical Reformation*. Sixteenth Century Essays & Studies Vol. XV. Truman State University Press, Kirksville 2000.
- Wray, Frank J.: The Anabaptists Doctrine of the Restitution of the Church. In: *Mennonite Quarterly Review* XXVIII (1954/3), 186–196.
- Yoder, John H.: *The Legacy of Michael Sattler*. Herald Press, Scottdale 1973.
- Zimmerli, Walther: *Psychopannychia von Job. Calvin*. Quellenschriften zur Geschichte des Protestantismus XIII. A. Deichert, Leipzig 1932.